

PAWEŁ ROKICKI

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Nieznana działalność konspiracyjna podpułkownika Witolda Światopełk- Mirskiego w latach II wojny światowej

ABSTRACT

Between 1940 and 1943, Lieutenant Colonel Witold Światopełk-Mirski was actively engaged in the underground ZWZ-AK movement in the Vilnius region, including the formation of territorial structures and partisan units. He also served in the Home Army's intelligence service in eastern Belarus, where he infiltrated first a Belarusian, and subsequently a Russian, collaborationist formation serving the Germans. Following his capture by the Soviets in August 1943, he was deported to Moscow and sentenced to many years in the gulags, from which he was released and returned to Poland in 1955.

Pomimo kilku dekad badań nad polską konspiracją niepodległościową na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej, w miarę odnajdywania kolejnych źródeł, odkrywane są nowe wątki z jej dziejów, a z cienia wychodzą niedostrzegani wcześniej bohaterowie. Jednym z nich jest ppłk Witold Światopełk-Mirski¹, o którym milczy dotychczasowa literatura przedmiotu, a którego działalność odsłaniają materiały operacyjne Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (dalej: NKWD) i Ludowego Komisariatu Bezpieczeństwa Państwowego (dalej: NKGB). Niniejszy tekst jest próbą weryfikacji danych sowieckich w oparciu o inne źródła, w tym relacje i wspomnienia byłych konspiratorów. Celem pracy jest odtworzenie biografii polskiego oficera, ze szczególnym uwzględnieniem jego wkładu w walkę podziemną przeciwko okupantom.

¹ Sam bohater posługiwał się też nazwiskiem Mirski, bez przydomka Światopełk.

Witold Julian Światopełk-Mirski przyszedł na świat 4 czerwca 1881 r. w majątku Moskalewyszczyna² w powiecie lepelskim guberni witebskiej, w rodzinie obywatela ziemskiego Bronisława Kajetana Mirskiego i Kazimierzy z Bohdanowiczów. Rodzina ta była wyznania rzymsko-katolickiego, a ojciec urodził się w folwarku Mikołajowo w parafii Dżisna guberni wileńskiej w 1857 r. jako syn Dominika Mirskiego i Celiny z d. Jeśman³. Natomiast dziadek Dominik (ur. ok. 1808 r.) był synem Tadeusza Mirskiego i Antoniny z d. Dombrow, którzy mieszkali w miejscowości Łuczki w parafii Miory⁴. Majątek Moskalewyszczyna został odebrany rodzinie przez bolszewików, w związku z czym rodzice Witolda w 1918 r. zamieszkali w Witebsku, gdzie ojciec pracował jako buchalter w banku ziemskim.

Witold pobierał naukę w gimnazjum filologicznym w Witebsku, a następnie w Korpusie Kadetów w Połocku, gdzie zdał egzamin maturalny. Po odbyciu w latach 1902–1903 obowiązkowej służby wojskowej w armii rosyjskiej (jako jednoroczny ochotnik) został przeniesiony do rezerwy i mianowany chorążym rezerwy artylerii. W 1903 r. rozpoczął naukę w Średniej Szkole Mechaniczno-Technicznej Maurycego Mittego⁵ w Warszawie. Jednak już w następnym roku musiał ją przerwać, został bowiem zmobilizowany i wysłany na wojnę rosyjsko-japońską w szeregach 7 Brygady Artylerii. Walczył w Mandżurii m.in. w bitwie nad rzeką Szache. Po zakończeniu wojny pozostał w wojsku i w 1909 r. ukończył Konstantynowską Szkołę Artylerii w Sankt Petersburgu. Jak wielu Polaków z rodzin ziemiańskich, zdecydował się na dalszą karierę wojskową w armii zaborcy. Służył jako oficer zawodowy w 41 Brygadzie Artylerii w Witebsku i Kazaniu, został awansowany do stopnia porucznika w 1911 r. W szeregach tej brygady walczył w I wojnie światowej, m.in. na Lubelszczyźnie, Kielecczyźnie i w Galicji Wschodniej. Awansował

² W niektórych dokumentach W. Światopełk-Mirski podawał, że urodził się w Witebsku, ewentualnie na wygnaniu w Wołodzie.

³ „Księga metrykalna chrztów parafii rzymskokatolickiej w Dziśnie, 1857 r., akt nr 94, Akt chrztu Bronisława Kajetana Mirskiego”, Genetyka. Genealogiczna kartoteka – baza urodzeń, małżeństw i zgonów, dostęp listopad 26, 2024, <https://geneteka.genealodzy.pl>.

⁴ „Księga metrykalna małżeństw parafii rzymskokatolickiej w Dziśnie, 1850 r., akt nr 9, Akt małżeństwa Dominika Mirskiego i Celiny Jeśmian”; „Księga metrykalna zgonów parafii rzymskokatolickiej w Miorach, 1850 r., akt nr 8, Akt zgonu Aleksandra Mirskiego”, Genetyka. Genealogiczna kartoteka – baza urodzeń, małżeństw i zgonów, dostęp listopad 26, 2024, <https://geneteka.genealodzy.pl>.

⁵ Późniejsza Państwowa Szkoła Budowy Maszyn i Elektrotechniki im. H. Wawelberga i S. Rotwanda.

do stopnia kapitana w 1915 r. W marcu 1917 r. został przeniesiony do 2 Brygady Kaukaskiej Artylerii Strzelców na front kaukaski, gdzie dowodził baterią. W tym okresie, 14 grudnia 1917 r., został mianowany podpułkownikiem. W styczniu 1918 r. przedostał się do I Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego, gdzie służył w stopniu kapitana. Początkowo otrzymał przydział do Legii Oficerskiej, w szeregach której w lutym wziął udział w walkach z bolszewikami pod Bobrujskiem, Jasieniem i Osipowiczami. Później dowodził baterią w 1 Brygadzie Artylerii Strzelców i do maja walczył nad Dnieprem – pod Rohaczewem, Żłobinem i Nowym Bychowem. Po rozformowaniu korpusu przyjechał w czerwcu 1918 r. do Warszawy, gdzie we wrześniu i październiku służył jako posterunkowy w Milicji Miejskiej m.st. Warszawy. 1 listopada wstąpił ochotniczo, w stopniu kapitana, do Polskiej Siły Zbrojnej i został przydzielony do szkoły oficerskiej w Dęblinie. Wkrótce wziął udział w rozbrajaniu Niemców w Twierdzy Dęblin oraz na linii kolejowej Dęblin – Garwolin. Kontynuował służbę w formującym się Wojsku Polskim i 2 stycznia 1919 r. został mianowany dowódcą II Dywizjonu 9 Pułku Artylerii Polowej w Garwolinie. Po zorganizowaniu dywizjonu wyruszył z nim w kwietniu na front bolszewicki. Później, od maja 1919 do maja 1921 r., dowodził 1 Pułkiem Artylerii Ciężkiej (dalej: pac) Legionów. Za wykazane na wojnie bohaterstwo został odznaczony w 1920 r. Orderem *Virtuti Militari* (dalej: VM) V klasy i dwukrotnie Krzyżem Walecznych (dalej: KW). Brał udział w szeregu kluczowych operacji: wyzwoleniu Wilna w kwietniu 1919 r. (został wówczas ranny), walkach pod Dyneburgiem od września 1919 do lutego 1920 r., następnie w maju 1920 r. wyróżnił się pod Browarami na przedmościu kijowskim oraz w bitwie warszawskiej w sierpniu 1920 r.⁶ Jak napisano we wniosku odznaczeniowym:

Fot. 1. Witold Światopełk-Mirski
w Wojsku Polskim w 1919 r.

Źródło: CAW-WBH, AP, 12569, AP,
Legitymacja oficerska ppłk. Witolda
Światopełka-Mirskiego wystawiona
w Warszawie 31 VIII 1919 r.

⁶ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych (dalej: AP), 12569, AP, Światopełk-Mirski

„W ofensywie na Białystok dn. 16 sierpnia [1920 r.] również przez cały czas, wraz ze swym sztabem wyprzedzał całą kolumnę i szedł wraz ze strażą przednią, aby w każdym spotkaniu się z nieprzyjacielem móc natychmiast wydać dyspozycje dla swej artylerii. Podczas tych wyjazdów, w bitwie pod Drohiczyńnem nad Bugiem, spotkał większą siłę nieprzyj[aciela] i tu dał przykład osobistej wielkiej odwagi, gdyż bez namysłu wykonał szarżę wraz ze swym sztabem na nieprzygotowanych bolszewików rozbijając ich całkowicie oraz biorąc kilkadziesiąt jeńców”⁷.

W 1920 r. został zweryfikowany w stopniu podpułkownika ze starszeństwem z 1 czerwca 1919 r.⁸ Po zakończeniu wojny kariera ppłk. Światopełka-Mirskiego w WP dobiegła kresu i czterdziestoletni oficer, na podstawie negatywnych opinii zwierzchników, został przeniesiony do rezerwy z dniem 15 września 1921 r.⁹ Bezpośredni przełożony, dowódca 1 Brygady Artylerii Polowej Legionów, płk Juliusz Rómmel, scharakteryzował go następująco: „Ppłk Mirski jest oficerem odważnym, dobrym organizatorem, zdolny, energiczny, cały oddany służbie. Żeby nie skłonność do alkoholu, byłby jednym z najwybitniejszych dowódców pułków”¹⁰. Po kilku miesiącach, 16 stycznia 1922 r., ppłk Mirski został jeszcze na krótko powołany do 3 pac w Wilnie, na potrzeby wcielenia I Dywizjonu pac Leg. do tego pułku¹¹. Później pozostawał oficerem rezerwy artylerii z przydziałem mobilizacyjnym do 3 pac¹². W 1934 r. odnotowano go w Roczniku Oficerskim Rezerw Ministerstwa Spraw Wojskowych jako oficera pospolitego ruszenia korpusu artylerii, przewidzianego do użycia w czasie wojny¹³.

Witold; I.482.31-2396, VM, Światopełk-Mirski Witold; Odrzuc. 17 I 1933 r., Światopełk-Mirski Witold Julian.

⁷ CAW-WBH, AP, I.482.31-2396, VM, Wniosek na odznaczenie ppłk. Witolda Światopełka-Mirskiego Orderem *Virtuti Militari*, 1 IX 1920 r., 5–7.

⁸ Rocznik Oficerski (dalej: RO), 1924, 762.

⁹ CAW-WBH, AP, 12569, AP, Meldunek dowódcy 2 Armii gen. por. Edwarda Rydza-Śmigłego do Naczelnego Dowództwa WP z 13 I 1921 r. przekazujący meldunek dowódcy 1 Dywizji Piechoty Legionów płk. Stefana Dąb-Biernackiego z 29 XII 1920 r.

¹⁰ CAW-WBH, AP, 12569, AP, Opinia dowódcy 1 Brygady Artylerii Legionów płk. Juliusza Rómmla o ppłk. Witoldzie Mirskim, b.m., nie wcześniej niż 30 III 1920 r.

¹¹ CAW-WBH, AP, 12569, AP, Karta ewidencyjna ppłk. Witolda Światopełka-Mirskiego, b.m., b.d.

¹² RO, 1924, 762.

¹³ Rocznik Oficerski Rezerw (dalej: RORez.), 1934, 273, 888.

W okresie międzywojennym podpułkownik mieszkał z rodziną w Wilnie. Od 1907 r. był żonaty z Józefą z d. Grzybowską, z którą miał dwóch synów. Starszy Antoni¹⁴ wstąpił do zakonu jezuitów i przyjął święcenia kapłańskie, natomiast młodszy Leon poszedł w ślady ojca i został zawodowym oficerem artylerii WP¹⁵. W latach 1921–1923 W. Światopełk-Mirski pracował w charakterze referenta w Urzędzie Kontroli Państwowej przy Delegacie Rządu RP w Wilnie, przemianowanym 6 września 1922 r. na Izbę Okręgowej Kontroli Państwowej w Wilnie¹⁶. Później – w latach 1923–1924 był zatrudniony jako urzędnik w Kasie Skarbowej w Wilnie, a następnie został naczelnikiem wydziału statystycznego w Wileńskim Banku Ziemskim SA¹⁷. W okresie tym aktywnie działał w środowisku kombatanckim, od 1924 r. należał do Związku Oficerów Rezerwy (dalej: ZOR)¹⁸. W 1929 r. pełnił w nim funkcję prezesa Koła Wileńskiego, następnie w latach 1931–1934 – przewodniczącego Komisji

¹⁴ Antoni Światopełk-Mirski (ur. 1907 – zm. 1942) – ur. w Sankt Petersburgu. Od 1928 r. w zakonie jezuitów w Kaliszu, święcenia kapłańskie przyjął 24 VI 1938 r. w Lublinie. Od 1939 r. w klasztorze pw. Św. Kazimierza w Wilnie. W czasie okupacji wykładał teologię moralną w studium domowym. Nominowany 13 X 1941 r. przez metropolitę archidiecezji wileńskiej abpa Romualda Jałbrzykowskiego na administrator parafii w Połocku i kilku okolicznych parafii. Aresztowany przez Niemców i zamordowany 24 XII 1942 r. (Tadeusz Krahel, *Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939–1945* / Białystok: Wydawnictwo BUK, 2017/, 49, 577).

¹⁵ Leon Światopełk-Mirski ps. „Tomasz Łucznicz” (ur. 1909 – zm. 1944) – ur. w Kazaniu. Absolwent gimnazjum w Kaliszu w 1928 r., Szkoły Podchorążych Rezerwy Artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim w 1931 r. oraz Szkoły Podchorążych Artylerii w Toruniu w 1933 r. Awansowany do stopnia ppor. art. ze starszeństwem z 15 VIII 1933 r. i przydzielony do 3 pac w Wilnie, następnie awansowany na por. art. ze starszeństwem z 19 III 1937 r. Uczestnik obrony Warszawy we wrześniu 1939 r. na stanowisku dowódcy 2 baterii 101 Dywizjonu Artylerii Przeciwlotniczej. Od 1939 r. w konspiracji, komendant 3 Rejonu V Obwodu (Mokotów) Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej. Rozstrzelany przez Niemców 6 VIII 1944 r. w czasie powstania warszawskiego (Lesław M. Bartelski, *Mokotów. Warszawskie Termopile 1944* / Warszawa: Fundacja „Warszawa Walczy 1939–1945”, 2004/, b.n.s.; Ryszard Rybka i Kamil Stepan, *Awanse oficerskie w Wojsku Polskim 1935–1939* / Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003/, 412; Rybka i Stepan, *Rocznik oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939* / Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2006/, 189, 768).

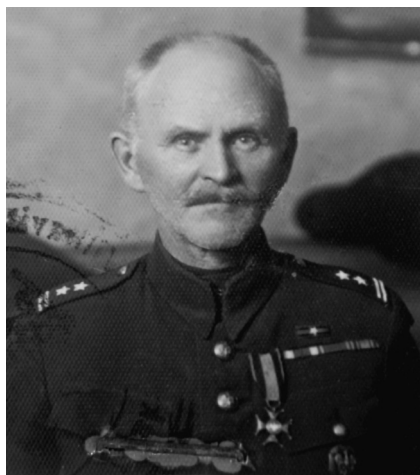
¹⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Najwyższa Izba Kontroli w Warszawie, 2/7/0/1/858, Mirski-Światopełk Witold, 1921–1924, Wykaz stanu służby, b.m., 1 X 1921 r., 3.

¹⁷ CAW-WBH, AP, Odrzuc. 17 I 1933 r., Kwestionariusz Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości wypełniony dla ppłk. Witolda Juliana Światopełka-Mirskiego, b.m., b.d.; Lietuvos centrinių valstybės archyvas (dalej: LCVA), 144, Izba Skarbowa w Wilnie, 2/907, Światopełk-Mirski Witold.

¹⁸ Lietuvos ypatingasis archyvas (dalej: LYA), Lietuvos TSR valstybės saugumo komitetas (KGB), 1917-07-04 – 2010-12-28, K-1/45/1774, t. 1, Informacja o polskiej nacjonalistycznej organizacji wojskowej „Polska Organizacja Wojskowa” (POW), działającej na czasowo okupowanym terytorium Litewskiej SRS, 20 X 1943 r., 60.

Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego, a od 1938 r. był wiceprezesem Zarządu Okręgu Wileńskiego¹⁹. Jednocześnie z ramienia ZOR wchodził w skład lokalnych władz Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, w 1937 r. pracował w tej organizacji jako sekretarz, a następnie w latach 1938–1939 był wiceprezesem Zarządu Wojewódzkiego w Wilnie²⁰.

W obliczu niemieckiej agresji na Polskę we wrześniu 1939 r. ppłk Światopełk-Mirski został powołany do służby czynnej w WP, z przydziałem do koncentrowanego w Wilnie Ośrodka Zapasowego Artylerii Lekkiej (dalej: OZAL) nr 3²¹. Po krótkotrwałym oporze stawionym sowieckiemu najeźdźcy w Wilnie w dniach 18–19 września, na rozkaz władz zwierzchnich większość lokalnych sił WP, 19 i 20 września przekroczyła granicę litewską, złożyła broń i została internowana²². W tej grupie był i ppłk Światopełk-Mirski, który trafił następnie do obozu internowania nr 5 w Wyłkowyszkach. Po zwolnieniu z niego 23 marca 1940 r. otrzymał status uchodźcy wojennego w Republice Litewskiej. Przebywał najpierw we dworze Dobusze w pow. wiłkomierskim, a następnie w pow. kretyngańskim. Dopiero po uzyskaniu

Fot. 2. Podpułkownik Witold Światopełk-Mirski w obozie internowania w Wyłkowyszkach na Litwie, marzec 1940 r.

Źródło: LCVA, 757/1/6977, Akta osobowe uchodźcy wojennego Witolda Światopełka-Mirskiego, 2v

¹⁹ *Kalendarz wileński informacyjny. Księga adresowa miasta Wilna* 24 (1929): 111; „Sprawozdanie Okręgu Wileńskiego Związku Oficerów Rez. Rzptej Polskiej, cz. 3”, *Rocznik Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny Województwa Wileńskiego* 1 (1934): 9, 29; „Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny”, *Rocznik Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny Województwa Wileńskiego* 2 (1938): 69.

²⁰ „Federacja”, 68; *Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny* 32 (1937): 107; *Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny* 33 (1938): 107; *Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny* 34 (1939): 108.

²¹ Jan Pięta, Wanda Krystyna Roman i Maciej Szczurowski, *Polacy internowani na Litwie 1939–1940* (Warszawa: Color CB, 1997), 387.

²² Czesław K. Grzelak, *Kresy w czerwieniu 1939. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2008), 223–231.

stosownego pozwolenia powrócił, po 20 września 1940 r., do okupowanego już przez Sowieców Wilna²³.

W Wilnie ppłk Światopełk-Mirski włączył się w działalność polskiej konspiracji niepodległościowej. Została ona odnotowana kilka lat później w meldunku Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego z 27 lipca 1944 r. Według tego dokumentu ppłk Światopełk-Mirski miał stać na czele kierującego organizacją Orzeł Biały Polskiego Komitetu Powstańczego (dalej: PKPowst.) w Wilnie. Z meldunku wynika, że w komitecie tym współpracował z ppłk. Mieczysławem Kaleńskim-Jaskiewiczem, ppłk. Bobiatyńskim, adwokatem Jankowskim, sędzią Sądu Okręgowego (dalej: SO) w Wilnie Czarnockim, oficerem lotnictwa por. Stefanem Kozłowskim i por. rez. Laskarysem²⁴. Niezbędne jest uściślenie kim byli wyżej wymienieni konspiratorzy. Nie budzi wątpliwości osoba ppłk. w st. spocz. Mieczysława Kaleńskiego-Jaskiewicza²⁵, byłego dowódcy batalionu w Grodzieńskim Pułku Strzelców. Podobnie oczywista jest identyfikacja ppłk. w st. spocz. Stanisława Bobiatyńskiego²⁶,

²³ LCVA, Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas, 757/1/6977, Akta osobowe uchodźcy wojennego Witolda Światopełka-Mirskiego; Pięta, Roman i Szczurowski, *Polacy*, 387.

²⁴ LYA, K-1/3/23, Meldunek specjalny zastępcy naczelnika Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego płk. Niekrasowa dla ludowego komisarza spraw wewnętrznych LSRS o polskiej organizacji kontrrewolucyjnej „Orzeł Biały”, 27 VII 1944 r., 42–43v (tamże błędnie Kaleński-Jaskiewicz).

²⁵ Mieczysław Kaleński-Jaskiewicz (ur. 1878 – zm. 1960) – ur. w Kijowie, oficer zawodowy armii rosyjskiej, w szeregach której walczył w I wojnie światowej. W styczniu 1919 r. wstąpił do WP w stopniu kpt. W czasie wojny bolszewickiej dowodził III batalionem w Grodzieńskim Pułku Strzelców i awansował do stopnia mjr. Następnie został zweryfikowany w stopniu ppłk. ze starszeństwem z 1 VI 1919 r. W 1922 r. p.o. dowódcy 80 Pułku Piechoty (dalej: pp), później zastępca dowódcy 25 pp (1922–1925) oraz komendant Powiatowej Komendy Uzupełnień (dalej: PKU) Łuck (1926–1927). Po przejściu w 1927 r. w stan spoczynku mieszkał w osadzie wojskowej Kletno w pow. prużańskim, a od 1934 r. w Wilnie. Odznaczony m.in. Orderem VM V klasy, KW i Krzyżem Zasługi Wojsk Litwy Środkowej (dalej: KZWŁŚ). W czasie okupacji działał miał konspiracyjnie w Polskim Komitecie Powstańczym w Wilnie. Podczas okupacji niemieckiej więziony na Łukiszkach w Wilnie (CAW-WBH, AP, I.482.71-6362, VM, Kaleński-Jaskiewicz Mieczysław; LCVA, Vilniaus sunkiųjų darbų kalėjimas (Vilniaus Lukiškių kalėjimas) (Das Lukischki-Gefängnis in Wilna), R-730/2/219, Spisy i korespondencja dotycząca aresztowanych, 3 I – 3 VI 1944 r., 183; LYA, K-1/3/23, Meldunek specjalny zastępcy naczelnika Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego płk. Niekrasowa dla ludowego komisarza spraw wewnętrznych LSRS o polskiej organizacji kontrrewolucyjnej „Orzeł Biały”, 27 VII 1944 r., 42–42v; RORez., 1934, 325, 1026; *Zarys historii wojennej 81-go Pułku Strzelców Grodzieńskich*, oprac. Jerzy Dąbrowski (Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1928), 14, 23–24, 25, 51).

²⁶ Stanisław Bobiatyński (ur. 1887 – zm. po 1940) – ur. w Wilnie. Absolwent studiów medycznych na uniwersytecie w Moskwie. W czasie I wojny światowej oficer lekarz w armii rosyjskiej. Od 1916 r. w Brygadzie Strzelców Polskich, a następnie I Korpusie Polskim. Po demobilizacji korpusu w 1918 r. powrócił do Wilna, gdzie od września uczestniczył

byłego dowódcy Wileńskiego Pułku Strzelców. W czasie wojny bolszewickiej ich pułki wchodziły w skład 1 Dywizji Litewsko-Białoruskiej, a obaj oficerowie byli bohaterami m.in. krwawego boju pod Radzyminem 14–15 sierpnia 1920 r. Wraz z W. Światopełkiem-Mirskim tworzyć więc mieli grupę trzech zasłużonych podpułkowników, kawalerów Orderu *Virtuti Militari*, którzy zapewne byli głównymi autorytetami w swoim środowisku konspiracyjnym. Światopełk-Mirski mógł znać się z Bobiatyńskim ze wspólnej służby w I Korpusie Polskim w 1918 r. oraz z międzywojennej działalności kombatanckiej w Wilnie. Na przykład, kiedy w 1929 r. pełnił obowiązki prezesa Koła Wileńskiego ZOR, Bobiatyński był komendantem w miejscowym Stowarzyszeniu Dowborczyków Grupy Wschodniej²⁷. Wspomnianym w sowieckim dokumencie oficerem lotnictwa był ppor. rez. Stefan Leon Kozłowski, leczący się w Wilnie z ran odniesionych podczas walki powietrznej we wrześniu 1939 r.²⁸ Adwo-

w formowaniu oddziałów Samoobrony Litwy i Białorusi. Po opanowaniu Wilna, a następnie po wycofaniu się z miasta pod naporem bolszewików, wstąpił w styczniu 1919 r. do Dywizji Litewsko-Białoruskiej WP, w której od czerwca został dowódcą, w stopniu mjr., Wileńskiego Pułku Strzelców (późniejszego 85 pp). Na czele swej jednostki uczestniczył w walkach z bolszewikami m.in. pod Radzyminem w połowie sierpnia 1920 r. oraz w „Krwawym Borze” pod Lidą w nocy z 27 na 28 września. Następnie brał udział w wyzwoleniu Wilna z rąk litewskich 9 października 1920 r., po czym wszedł wraz z pułkiem w skład Wojsk Litwy Środkowej. Awansowany do stopnia ppłk. ze starszeństwem z 1 VII 1925 r. Od 1926 r. komendant m. Wilna. Po przejściu w 1928 r. w stan spoczynku pracował jako urzędnik kontraktowy w PKU Wilno – Miasto. Działacz kombatancki, prezes Okręgu Wileńskiego Związku Byłych Uczestników Powstań Narodowych RP oraz komendant w Stowarzyszeniu Dowborczyków Grupy Wschodniej. Odznaczony m.in. Orderem VM V klasy, Krzyżem Niepodległości (dalej: KN), KW (czterokrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi, Srebrnym Krzyżem Zasługi i KZWLŚ. W okresie okupacji 1940–1941 działacz miał konspiracyjnie w Polskim Komitecie Powstańczym w Wilnie. Wg. niepotwierdzonych informacji rozstrzelany przez Niemców w 1941 r. (CAW-WBH, AP: I.482.45-3517, VM, Bobiatyński Stanisław; I.482.89-8417, VM, Bobiatyński Stanisław; LYA, K-1/3/23, Meldunek specjalny zastępcy naczelnika Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego płk. Niekrasowa dla ludowego komisarza spraw wewnętrznych LSRS o polskiej organizacji kontrrewolucyjnej „Orzeł Biały”, 27 VII 1944 r., 42–42v; *Kalendarz*, 110, 111; RORez., 1934, 325, 891; Bolesław Waligóra, *Dzieje 85 pułku strzelców wileńskich* /Warszawa: Wydawnictwo Bellona, Oficyna Wydawnicza Volumen, Mirosława Łątkowska, 1994/, wg. indeksu).

²⁷ *Kalendarz*, 110, 111.

²⁸ Stefan Leon Kozłowski (ur. 1912 – zm.?) – ur. w Brześciu n. Bugiem. Absolwent Szkoły Podchorążych Lotnictwa w Dęblinie z przydziałem do 6 Pułku Lotniczego we Lwowie. Po przeniesieniu do rezerwy instruktor szybowcowy m.in. w Brześciu n. Bugiem i Wilnie, a następnie instruktor kontraktowy w Centrum Wyszkożenia Lotnictwa nr 1 w Dęblinie. Awansowany na ppor. rez. lotnictwa ze starszeństwem z 1 I 1938 r. Po wybuchu wojny zameldował się 2 IX 1939 r. w 5 Pułku Lotniczym w Lidzie. 8 września stoczył walkę powietrzną w okolicy Słonima, w której po zestrzeleniu niemieckiego bombowca sam został zestrzelony. Z odniesionych obrażeń leczył się w Wilnie do 1941 r. W czasie okupacji działacz miał tam konspiracyjnie w Polskim

kat Jankowski to bez wątpienia mecenas ppor. rez. Witold Jankowski²⁹, a sędzia Czarnocki, który miał liczyć 50 lat, to być może sędzia Sądu Apelacyjnego w Wilnie Władysław Czarnecki, który w 1941 r. skończył 47 lat³⁰. Natomiast por. rez. Laskarys, który miał liczyć 36 lat i mieszkać w Wilnie na ul. Zarzecze 26 lub 28, to przypuszczalnie por. rez. Antoni

Komitecie Powstańczym. W latach 1941–1944 robotnik przy pracach kanalizacyjnych. W końcu 1944 r. aresztowany przez Sowieców i wywieziony z Wilna 12 II 1945 r. do obozu kontrolno-filtracyjnego NKWD nr 283 w Stalinogorsku. Po zwolnieniu w grudniu 1945 r. do Polski osiedlił się we Wrocławiu, gdzie pracował m.in. jako taksówkarz. Od 19 VII do 21 X 1948 r. więziony w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego we Wrocławiu w ramach akcji „X”, jako podejrzany o przynależność do AK na Wileńszczyźnie. Zwolniony z braku dowodów winy, ale później również inwigilowany (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych we Wrocławiu [1945] 1983–1990, Wr 024/1, t. 2, Sprawa agenturalnego rozpracowania kryptonim „Pożar” dot. Kopyściński Kazimierz, Protokół przesłuchania podejrzanego Stefana Kozłowskiego, Wrocław, 27 VIII 1948 r., 37–38; LYA, K-1/3/23, Meldunek specjalny zastępcy naczelnika Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego płk. Niekrasowa dla ludowego komisarza spraw wewnętrznych LSRS o polskiej organizacji kontrrewolucyjnej „Orzeł Biały”, 27 VII 1944 r., 42–42v; Anna Dzienkiewicz i Aleksander Gurjanow, *Uwięzieni w Stalinogorsku* /Warszawa: Ośrodek Karta, 1999/, 299; Rybka i Stepan, *Awanse*, 256).

²⁹ Witold Jankowski (ur. 1900 – zm. 1987) – ur. w Wilnie, absolwent studiów prawniczych na Uniwersytecie Stefana Batorego (dalej: USB) w Wilnie w 1922 r., w 1929 r. wpisany na listę adwokacką, członek Okręgowej Rady Adwokackiej (dalej: ORA) w Wilnie. Podporucznik rez. żandarmerii WP ze starszeństwem z 1 VI 1925 r. i przydziałem do 3 Dywizjonu Żandarmerii, zmobilizowany do służby w sierpniu 1939 r. Od połowy stycznia 1940 r. radca prawny Polskiej Sekcji Litewskiego Czerwonego Krzyża, później w dziale finansowo-księgowym w Wydziale Zdrowia Zarządu Miejskiego i innych miejscowych instytucjach. W czasie okupacji działał miał konspiracyjnie w Polskim Komitecie Powstańczym w Wilnie. Po sierpniu 1942 r. mianowany na stanowisko konspiracyjnego prezydenta m. Wilna w Okręgowej Delegaturze Rządu RP na Kraj. 1 III 1945 r. ewakuował się z Wilna do Lublina, po czym osiadł w Sopocie, gdzie kontynuował praktykę adwokacką aż do przejścia na emeryturę w 1976 r. Zmarł w Sopocie (LCVA, Sąd Apelacyjny w Wilnie, 127/7/1110, Akta osobowe aplikanta Witolda Jankowskiego; LYA, K-1/3/23, Meldunek specjalny zastępcy naczelnika Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego płk. Niekrasowa dla ludowego komisarza spraw wewnętrznych LSRS o polskiej organizacji kontrrewolucyjnej „Orzeł Biały”, 27 VII 1944 r., 42–42v; RORez., 1934, 192, 721; Mikołaj Tarkowski, *Adwokatura wileńska 1918–1939. Studium historyczno-prawne* /Gdańsk: Arche s.c., 2014/, 135–136, 160, 346, 398; Longin Tomaszewski, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945* /Warszawa: „Rytm”, 1999/, 353; A. Walicki, „Adw. Witold Jankowski (1900–1987)”, *Palestra* nr 32/5 (365)(1988): 142–144).

³⁰ Władysław Czarnecki (ur. 1894 – zm.?) – ur. w Jadwinowie w pow. kozienickim. Ochotnik WP w czasie wojny bolszewickiej w 1920 r. Absolwent Wydziału Ekonomicznego Kijowskiego Instytutu Handlowego w 1918 r., a następnie studiów prawniczych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w 1923 r. Od 1930 r. sędzia SO w Lublinie, następnie od 1932 r. w SO w Grodnie, a od 1933 r. w SO w Radomiu. Od 1934 do 1939 r. sędzia Sądu Apelacyjnego w Wilnie. W czasie okupacji niemieckiej pracował jako księgowy w jadalni i udostępniał swoje mieszkanie na konspiracyjne spotkania Konwentu Stronnictw Politycznych przy Okręgowym Delegacie Rządu. Aresztowany przez NKGB w sierpniu 1944 r. i skazany na rok więzienia. Po zwolnieniu ewakuował się w 1946 r. do Polski pojałtańskiej (LCVA, 127/7/486, Akta osobowe sędziego Władysława Czarneckiego; Tomaszewski, *Wileńszczyzna*, 383, 557; *Księga adresowa*

Laskarys, który mieszkał w Wilnie w domu własnym Laskarysów na ul. Zarzecze 24, choć w 1941 r. był już w wieku 46 lat³¹. Odnosnie wieku wymienionych osób sowieckie dane nie zawsze były precyzyjne, samemu Światopełkowi-Mirskiemu przypisywano ok. 50 lat, gdy w rzeczywistości w 1941 r. miał już 60.

Warto zauważyć, że podobnie jak ppłk Światopełk-Mirski, także ppłk Bobiatyński i por. A. Laskarys zostali zwolnieni wiosną 1940 r. z obozów internowania na Litwie, pierwszy z nich 1 kwietnia, a drugi 22 maja³². Oznacza to, że PKPowst. w ustalonym przez sowieckie służby składzie personalnym mógł działać w Wilnie zapewne nie wcześniej niż od końca września 1940 r. Dotychczasowa literatura przedmiotu milczy na temat podziemnego organu kierowniczego złożonego z wyżej wymienionych osób i funkcjonującego pod taką nazwą. Nie wiadomo zresztą, czy nazwa Polski Komitet Powstańczy była nazwą własną, czy tylko jej sowiecką interpretacją, podobnie jak nazwa Polska Organizacja Wojskowa (dalej: POW) powszechnie była przypisywana przez NKWD wielu wykrytym polskim strukturom konspiracyjnym.

m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny 30 (1935): 61; *Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny* 34 (1939): 62).

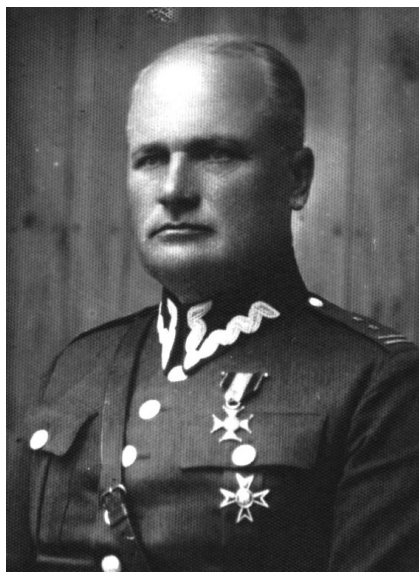
³¹ Antoni Laskarys (ur. 1895 – zm.?) – jego rodzina szczyliła się pochodzeniem od cesarza bizantyjskiego Teodora I Laskarysa (1174–1222). Uczeń gimnazjum w Wilnie, a następnie student prawa na uniwersytecie w Kijowie. W latach 1916–1918 żołnierz armii rosyjskiej w stopniu chor. Od 28 XII 1918 r. w oddziale piechoty Samoobrony Wileńskiej, przeformowanym 12 VI 1919 r. w Lidzki Pułk Strzelców WP. Uczestnik wojny bolszewickiej w stopniu ppor. Od 18 VII do 1 XII 1920 r. internowany przez Litwinów. Od 15 XII 1920 r. oficer informacyjny w sztabie 2 Brygady Litewsko-Białoruskiej, a następnie 2 Dywizji Litewsko-Białoruskiej. Z szeregów Lidzkiego Pułku Strzelców zwolniony do rezerwy 25 X 1921 r. Odznaczony KW w 1922 r., zweryfikowany w stopniu por. rez. piech. ze starszeństwem z 1 VI 1919 r. Mieszkał w Wilnie na ul. Zarzecze 24. We wrześniu 1939 r. zmobilizowany do Wileńskiej Brygady Kawalerii a później internowany na Litwie do 22 V 1940 r., kiedy został zwolniony. W latach 1940–1941 prawdopodobnie działał konspiracyjnie w Polskim Komitecie Powstańczym w Wilnie. Podczas kolejnej okupacji sowieckiej aresztowany przez Sowietów i wywieziony z Wilna 12 II 1945 r. do obozu kontrolno-filtracyjnego NKWD nr 283 w Stalinogorsku. Po powrocie z obozu mieszkał w Łodzi (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku 430/40, Zbiór Heleny Pasierbskiej, Teczka nr 41: Wspomnienia wilnian, Kazimierz Laskarys, *Wilno engramem jest moim*, cz. 1, Łódź 1997, mps, 1–9; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954–1990, 2911/1, Kartoteka ogólnoinformacyjna Biura „C” MSW w Warszawie [1944] 1954–1990, karta nr 976, Laskarys Antoni; CAW-WBH, AP, 1769/89/2906, AP, Laskarys Antoni; LYA, K-1/3/23, Meldunek specjalny zastępcy naczelnika Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego płk. Niekrasowa dla ludowego komisarza spraw wewnętrznych LSRS o polskiej organizacji kontrrewolucyjnej „Orzeł Biały”, 27 VII 1944 r., 42–42v; Dzieńkiewicz i Gurjanow, *Uwięzieni*, 303; Pięta, Roman i Szczurowski, *Polacy*, 362; RORez., 1934, 28, 880).

³² Pięta, Roman i Szczurowski, *Polacy*, 262, 362.

Fot. 3. Podpułkownik Witold
Świątopelk-Mirski

Źródło: CAW-WBH, AP, I.482.31-2396,
VM, Świątopelk-Mirski Witold, 1

Fot. 4. Podpułkownik Mieczysław
Kaleński-Jaśkiewicz

Źródło: CAW-WBH, AP, I.482.71-6362,
VM, Kaleński-Jaśkiewicz Mieczysław, 1

Fot. 5. Podpułkownik Stanisław
Bobiatyński

Źródło: CAW-WBH, AP, I.482.
45-3517, VM, Bobiatyński Stanisław, 1

Fot. 6. Adwokat Józef Rutkiewicz

Źródło: CAW-WBH, AP, 16 III 1937, MN
Rutkiewicz Józef, 2

Meldunek sowiecki z 27 lipca 1944 r. błędnie informował, że ppłk Światopełk-Mirski nadal bywał w tym czasie w Wilnie i kierował podziemnym komitetem: „[...] organizacją tą [Orzeł Biały] kieruje istniejący obecnie w m. Wilno „Polski Komitet Powstańczy”, w skład którego wchodzi: 1. Pułkownik Światopełk-Mirski [...]. Obecnie nie ma określonego miejsca rezydowania, ale często przyjeżdża do Wilna do syna, tenże jest znaczącym księdzem”. Wynika z tego, że meldunek operował informacjami nieaktualnymi od około października 1941 r., bo wtedy syn podpułkownika, A. Światopełk-Mirski, wyjechał z Wilna do pracy misyjnej do Połocka³³. Funkcjonariusz sporządzający dokument nie wiedział też, że od sierpnia 1943 r. ppłk Światopełk-Mirski znajdował się już w rękach sowieckich służb. Podane w meldunku informacje o PKPowst. pochodziły z materiałów agenturalnych³⁴. Zostały one pozyskane najwyraźniej w okresie okupacji sowieckiej Wilna, trwającej od czerwca 1940 do czerwca 1941 r., od osoby znającej osobiście członków komitetu. Opisywaną w meldunku sowieckim z 1944 r. działalność ppłk. Światopełka-Mirskiego w PKPowst. można więc ogólnie datować na okres między jesienią 1940 r., a połową 1941 r. Częściowo korespondują z tym zeznania samego ppłk. Światopełka-Mirskiego z 14 września 1943 r., w których przyznał, że od października 1940 r. ukrywał się w Wilnie, posługując się fałszywymi dokumentami. Podał też, że dokumenty te zostały wykonane przez podziemną komórkę legalizacyjną, działającą w stołowie zakonu jezuitów przy ul. Wileńskiej 64, a otrzymał je za pośrednictwem niejakiego pchor. Piotrowskiego. 21 sierpnia 1943 r. zeznał zaś, że jednym z przywódców polskiego podziemia w okręgu wileńskim był jezuita ks. Kazimierz Kucharski³⁵, który m.in. pomagał ukrywać się i wyjeżdżać

³³ Metropolita archidiecezji wileńskiej abp Romuald Jałbrzykowski nominował A. Światopełka-Mirskiego 13 X 1941 r. na administratora parafii w Połocku i kilku okolicznych parafii (Krahel, *Martyrologia*, 49, 577).

³⁴ LYA, K-1/3/23, Meldunek specjalny zastępcy naczelnika Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego płk. Niekrasowa dla ludowego komisarza spraw wewnętrznych LSRS o polskiej organizacji kontrewolucyjnej „Orzeł Biały”, 27 VII 1944 r., 42–42v.

³⁵ Ks. dr Kazimierz Kucharski ps. „Szymon” (ur. 1894 – zm. 1956) – jezuita, współorganizator Okręgu Wileńskiego SZP (Służby Zwycięstwu Polski/ ZWZ (Związku Walki Zbrojnej)), przewodniczący komisji finansowej. Aresztowany przez Sowietów 25 V 1941 r. Po zwolnieniu w listopadzie 1941 r. w Armii Andersa, starszy kapelan w stopniu mjr. Po wojnie na uchodźstwie we Włoszech. (Krahel, *Martyrologia*, 566–567; Kazimierz Kucharski, *Konspiracyjny ruch niepodległościowy w Wilnie w okresie od września 1939 r. do 25 maja 1941 r. / Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej w Bydgoszczy, 1994/).*

za granicę polskim oficerom³⁶. Najwyraźniej podpułkownik wiedział, że ks. Kucharski został aresztowany za swoją działalność przez Sowie-
tów jeszcze w maju 1941 r. i wywieziony w głąb ZSRS. Ksiądz był mu
zapewne dobrze znany, choćby z racji tego, że jego syn A. Światopełk-
-Mirski mieszkał w tym okresie w tym samym klasztorze jezuitów przy
ul. Wileńskiej 64 co ks. Kucharski.

Niewiele napisano dotąd o organizacji Orzeł Biały, która miała pod-
legać komitetowi kierowanemu przez ppłk. Światopełka-Mirskiego.
Wiadomo, że zaczęła się ona formować w Wilnie w końcu 1939 r., jako
jedna z szeregu lokalnych grup podziemnych. Według komendanta Bazy
Łączności Zagranicznej Związku Walki Zbrojnej (dalej: ZWZ) „Anna”
w Sztokholmie, ppłk. Tadeusza Rudnickiego, grupą tą kierował adwokat
Józef Rutkiewicz³⁷, a wchodząca w jej skład młodzież inteligencka rów-
nież wywodziła się ze sfer prawniczych, z rodzin adwokatów i sędziów,

³⁶ LYA, K-1/45/1774, t. 1, Informacja o polskiej nacjonalistycznej organizacji wojskowej „Polska Organizacja Wojskowa” (POW), działającej na czasowo okupowanym terytorium Litewskiej SRS, 20 X 1943 r., 60v–61.

³⁷ Józef Rutkiewicz (ur. 1901 – zm. 1942) – ur. w Dyneburgu, s. Mamerta (rozstrze-
lanego w Witebsku przez bolszewików w 1919 r.). W latach 1913–1918 działacz polskich
młodzieżowych organizacji niepodległościowych w Dyneburgu, Smoleńsku i Dziśnie. Od
września 1918 r. członek POW ps. „Dębina” w pow. dziśnieńskim, następnie od stycznia
1919 r. w Mińsku Litewskim. W połowie czerwca 1919 r. przedostał się przez front polsko-
-bolszewicki z misją kurierską do dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego WP w Lidzie.
W lipcu wstąpił w Warszawie do 1 PAC Leg., w szeregach którego od września do stycz-
nia 1920 r. walczył na froncie pod Dyneburgiem. Po kilku miesiącach urlopu, latem 1920 r.
walczył w szeregach 211 Ochotniczego Pułku Ułanów Nadniemeńskich przeciwko bolsze-
wikom, a następnie Litwinom. Zdemonobilizowany w listopadzie 1920 r. Absolwent studiów
prawniczych na USB w Wilnie w 1925 r., w 1930 r. wpisany na listę adwokatów. Odznaczony
Medalem Niepodległości (dalej: MN) w 1937 r. Członek ORA w Wilnie do września 1939 r.
W czasie okupacji przywódca organizacji konspiracyjnej Orzeł Biały w Wilnie, więziony
dwa tygodnie przez litewską saugumą w styczniu 1940 r., a następnie aresztowany przez
NKWD 29 X 1940 r. Wywieziony z wileńskiego więzienia 23 VI 1941 r. do Związku So-
wieckiego. Po amnestii dla obywateli polskich zwolniony z więzienia w Gorki 12 XI 1941 r.
Zmarł 20 II 1942 r. w Kokandzie w Uzbeckiej SRS, w drodze do Armii Polskiej w ZSRS
(Archiwum Wschodnie /dalej: AW/, Kolekcje osobiste, III/518, Kolekcja Józefa Rutkiewicza;
CAW-WBH, AP, 16 III 1937, MN, Rutkiewicz Józef; LCVA, Valstybės saugumo policijos Vil-
niaus apygarda, 419/2/165, Księga osób zatrzymanych, 1940 r., t. 1, 12v; LCVA, Okręgowa
Rada Adwokacka w Wilnie, 133/2/460, Akta personalne adwokata Józefa Rutkiewicza; LYA,
K-1/58/P-8981-LI, Sprawa karna Józefa Rutkiewicza; Roman, *Konspiracja polska na Litwie
i Wileńszczyźnie wrzesień 1939 – czerwiec 1941. Lista aresztowanych* (Toruń: Wydawnictwo
Adam Marszałek, 2001), 176 (tamże jako: ur. w 1902 r.); Tomaszewski, *Wileńszczyzna*, 78;
Tarkowski, *Adwokatura*, 134–136, 407; Jarosław Wołkonowski, *Okręg Wileński Związku Wal-
ki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*, red. Grzegorz Łukomski (Warszawa: Oficy-
na Wydawnicza „Adiutor”, 1996), 30.

a byli wśród niej m.in. studenci prawa i aplikanci sądowi³⁸. Wiadomo, że Rutkiewicz miał doświadczenie z pracy konspiracyjnej w POW w latach 1918–1919, oprócz tego był ochotnikiem WP w okresie wojny bolszewickiej, odznaczonym za dzielność Krzyżem Walecznych³⁹. Organizację współtworzyła także młodzież żeńska. Jedną z „dziesiątek” kierowała na przykład Ewa Czajkowska, a podlegały jej m.in. Wanda Komorowska i Wanda Jackówna. Co ciekawe, wśród członków byli także bracia Wiktor i Jerzy Jacobi, znani później ze współpracy z *Abwehrą* w okresie okupacji niemieckiej⁴⁰. Pomimo podobieństwa nazwy, nic nie wskazuje na to, aby grupa Rutkiewicza miała cokolwiek wspólnego z ogólnopolską Organizacją Orła Białego zawiązaną w 1939 r. na bazie kadr przedwojennego Związku Strzeleckiego⁴¹. Wileńska organizacja wydawała własną gazetkę „Orzeł Biały”, prócz tego prowadziła pracę wywiadowczą. Gromadziła dane o sowieckich bazach wojskowych i najważniejszych obiektach w mieście, w tym o transformatorach elektrycznych oraz mostach, z myślą o przeprowadzeniu w przyszłości akcji dywersyjnej⁴². Planowano na przykład wysadzenie Zielonego Mostu na Wilii. Oprócz tego zamierzano zwalczać zdrajców i konfidentów⁴³. Orzeł Biały powiązany był z Organizacją Polski Walczącej, która została rozbita aresztowaniami przez litewską Policję Bezpieczeństwa Państwowego (lit. *Valstybės saugumo policija*, potocznie zwaną *saugumą*) w styczniu 1940 r. Oprócz

³⁸ Tomaszewski, *Wileńszczyzna*, 78; Wołkonowski, *Okręg*, 30; Leonidas A.B. Kliszewski, „Baza w Sztokholmie”, *Zeszyty Historyczne* (Paryż) 58 (344) (1981): 56.

³⁹ CAW-WBH, AP, 16 III 1937, MN, Rutkiewicz Józef.

⁴⁰ LYA, K-1/58/P-7947-LI, Sprawa karna Świątosława Brodowicza i innych, Protokół przesłuchania oskarżonego Świątosława Brodowicza, 25 II 1941 r., 24–24v; Tomasz Balbus, „*Fa-kir*” *Sergiusz Kościółkowski*, t. 2, *Wojna i śmierć na Wileńszczyźnie* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2020), 108, 604, 611, 613.

⁴¹ Kazimierz Pluta-Czachowski, *Organizacja Orła Białego. Zarys genezy organizacji i działalności* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1987), 62–179; Tomaszewski, *Wileńszczyzna*, 77; Rafał Wnuk, „*Za pierwszego Sowietą*”. *Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Studiów Politycznych PAN, 2007), 320; Piotr Niwiński, *Garnizon konspiracyjny miasta Wilna* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1999), 43.

⁴² LYA, K-1/58/P-7947-LI, Protokół przesłuchania oskarżonego Świątosława Brodowicza, 25 II 1941 r., 24–24v.

⁴³ Arūnas Bubnys, *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais lenkų pogrindis 1939–1945 m.* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015), 125; Regina Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa: 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.* (Vilnius: Moksas, 1990), 75.

tego Rutkiewicz współpracować miał blisko z Janem Dąbrowskim, aresztowanym przez saugumę komendantem rozbitego rejonu Zwierzyniec z organizacji Komisariat Rządu⁴⁴. Sam Rutkiewicz został zatrzymany przez saugumę 10 stycznia 1940 r. i po dwóch tygodniach pobytu w więzieniu zwolniony 24 stycznia⁴⁵. Część struktur jego organizacji również została w tym okresie rozkonspirowana, zwłaszcza w dzielnicy Zwierzyniec⁴⁶. Według meldunku ppłk. Rudnickiego z 8 marca 1940 r., na skutek działalności prowokatorów, wileński Orzeł Biały został rozbity w końcu stycznia 1940 r.⁴⁷ Przeczyć temu może informacja o wykryciu i częściowym zlikwidowaniu w Wilnie przez NKWD organizacji Orzeł Biały w sierpniu 1940 r. Być może chodziło o jedną z jej nadal istniejących struktur. Grupa ta składała się z ok. 30 osób zorganizowanych w systemie trójkowym. W większości była to ucząca się młodzież, której przewodził uczeń gimnazjum im. Piotra Skargi, Lucjan Sawicki, aresztowany 11 sierpnia 1940 r.⁴⁸ Zeznał on, że założył tę organizację już w końcu września 1939 r. Według NKWD należeli do niej, oprócz młodzieży, także nauczyciele i urzędnicy. Członkowie grupy rozpowszechniać mieli tajne ulotki i gazetki, w tym „Polskę w Walce” (pismo ZWZ) oraz „Za Naszą i Waszą Wolność” (organ Związku Wolnych Polaków)⁴⁹. Udział w dystrybucji periodyku ZWZ może wskazywać, że Orzeł Biały, podobnie jak większość liczących się lokalnych organizacji, podporządkował

⁴⁴ LYA, K-1/58/P-8981-LI, Sprawa karna Józefa Rutkiewicza, Doniesienie agenturalne informatora NKWD krypt. „Galinskas”, 16 IX 1940 r., k. 10-3; Wanda Krystyna Roman, *W obozach i w konspiracji. Działalność niepodległościowa żołnierzy polskich na Litwie i Wileńszczyźnie, wrzesień 1939 r. – czerwiec 1941 r.* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004), 217; Jarosław Wołkonowski, „Litewska okupacja Wileńszczyzny (27 października 1939 – 15 czerwca 1940 roku) – Sauguma w walce z polskim państwem podziemnym”, *Mars. Problematyka i Historia Wojskowości, Studia i Materiały* 3 (1995): 72.

⁴⁵ LCVA, 419/2/165, Księga osób zatrzymanych, 1940 r., t. 1, 12v.

⁴⁶ LYA, K-1/58/P-7947-LI, Protokół przesłuchania oskarżonego Świętosława Brodowicza, 25 II 1941 r., 24–24v.

⁴⁷ Wołkonowski, *Okreg*, 30.

⁴⁸ LYA, K-1/58/P-8865-LI, Sprawa karna Lucjana Sawickiego i innych; Roman, *Konspiracja*, 178.

⁴⁹ „Notatka 4 Oddziału 3 Zarządu NKGB ZSRS o działalności polskiego podziemia w LSRS i jego rozpracowaniu agenturalnym, Moskwa, po 27 III 1941 r.”, w *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941*, t. 1, red. Wiktor Komogorow, oprac. Zuzanna Gajowniczek i in. (Warszawa: Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Oficyna Wydawnicza Rytm, Moskwa: Zarząd Rejestracji i Zasobów Archiwalnych Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, 2001), dok. 58, 541, 543; Roman, *W obozach*, 415.

się Komendzie Okręgu Wileńskiego ZWZ. Dwa miesiące później, 29 października 1940 r., NKWD aresztowało Rutkiewicza, obciążonego doniesieniem tajnego informatora NKWD krypt. Galinskas, jako oficera rezerwy WP i aktywnego członka polskiego podziemia⁵⁰. W śledztwie Rutkiewicz zaprzeczał swej przynależności do konspiracji, a w czerwcu 1941 r., po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej, został wywieziony w głąb ZSRS. Po kilku miesiącach opuścił więzienie w Gorki w wyniku amnestii dla obywateli polskich, ale zmarł w drodze do miejsca formowania Armii Polskiej w ZSRS⁵¹.

Działalność organizacji Orzeł Biały streszczona została ponadto w komunikacie wywiadowczym Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego z 22 lipca 1944 r., opartym głównie na danych agenturalnych. Przed wojną organizacja ta miała jakoby działać na Wileńszczyźnie legalnie, skupiając zwłaszcza oficerów i podoficerów, zarówno służby czynnej jak i rezerwy, a częściowo także młodzież studencką z kręgów ziemiańskich i urzędniczych. Dopiero w czasie okupacji litewskiej zeszła do podziemia, a szczególnie aktywnie działała pod okupacją sowiecką w latach 1940–1941. Stawiała sobie za cel stworzenie „wielkiej Polski od morza do morza”, a sformowana była na sposób wojskowy, tj. składała się z sekcji, plutonów, kompanii i batalionów, przy czym poszczególnymi pododdziałami mieli dowodzić oficerowie WP. W początkowym okresie okupacji niemieckiej organizacja Orzeł Biały miała nie przejawiać już żadnej aktywności, a w 1942 r. jej członkowie mieli wejść w skład „polskich legionów” dowodzonych przez gen. ps. „Wilk”⁵². Przez to ostatnie należy rozumieć Okręg Wileński Armii Krajowej (dalej: AK) na którego czele stał ppłk Aleksander Krzyżanowski ps. „Wilk”, który z upoważnienia dowódcy AK podawał się w 1944 r. przed Sowietami za generała.

Kwestią wymagającą weryfikacji jest podległość organizacji Orzeł Biały komitetowi kierowanemu przez ppłk. Światopełka-Mirskiego. Jedną z poszlak, która może na to wskazywać, jest obecność w obu ciałach osób wywodzących się z tego samego, wileńskiego środowiska prawniczego.

⁵⁰ LYA, K-1/58/P-8981-LI, Sprawa karna Józefa Rutkiewicza, Doniesienie agenturalne informatora NKWD krypt. „Galinskas”, 16 IX 1940 r., k. 10-3.

⁵¹ AW, III/518, Kolekcja Józefa Rutkiewicza; LYA, K-1/58/P-8981-LI, Sprawa karna Józefa Rutkiewicza; Roman, *Konspiracja*, 176.

⁵² LYA, K-1/3/23, Komunikat specjalny naczelnika Wojsk NKWD Ochrony Tyłów 3 Frontu Białoruskiego gen. mjr. Ljubowa dla ludowego komisarza spraw wewnętrznych LSRS o nacjonalistycznej polskiej organizacji kontrrewolucyjnej „Orzeł Biały”, 22 VII 1944 r., 22–23.

Należał do niego zarówno adwokat Józef Rutkiewicz, kierujący organizacją Orzeł Biały, jak i jego bliski kolega po fachu, adwokat Witold Jankowski z PKPowst. Nie ulega wątpliwości, że Rutkiewicz i Jankowski dobrze się znali, ponieważ byli niemal rówieśnikami, w podobnym czasie zakończyli studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego i zostali adwokatami w Wilnie. W ostatnim okresie przed wybuchem wojny współpracowali ze sobą w Okręgowej Radzie Adwokackiej, gdzie Jankowski pełnił funkcję pierwszego rzecznika dyscyplinarnego, a Rutkiewicz – jednego z rzeczników dyscyplinarnych⁵³. Co więcej Rutkiewicz znał się również z ppłk. Światopełkiem-Mirskim, pod którego rozkazami walczył w 1 pac Leg. w latach 1919–1920. Dlatego też, wypełniając w latach trzydziestych kwestionariusz do odznaczenia Krzyżem Niepodległości lub Medalem Niepodległości, wskazał go jako jednego ze świadków swej działalności niepodległościowej⁵⁴. Powyższe znajomości Rutkowskiego z Jankowskim i Światopełkiem-Mirskim w pewnym stopniu uprawdopodobniają powiązanie organizacyjne Orła Białego z Polskim Komitetem Powstańczym odnotowane przez sowieckie tajne służby.

Biorąc pod uwagę chronologię dotychczasowych ustaleń, można założyć, że najpierw w końcu 1939 r. zaczęła powstawać organizacja Orzeł Biały, a dopiero jesienią 1940 r. uformowało się jej ciało kierownicze w postaci PKPowst., w skład którego weszli głównie oficerowie WP, w tym trzej zwolnieni wiosną z obozów internowania na Litwie.

Kolejną sprawą wymagającą potwierdzenia jest ewentualne podporządkowanie PKPowst. i jego Orła Białego wileńskiemu ZWZ, które również wydaje się prawdopodobne, m.in. za sprawą wspomnianej wcześniej dystrybucji prasy ZWZ przez Orła Białego. Zwraca też uwagę fakt, że niektórzy członkowie PKPowst. kontynuowali później aktywność w polskim podziemiu podczas okupacji niemieckiej. Na przykład mecenas Witold Jankowski po sierpniu 1942 r. objął funkcję konspiracyjnego prezydenta Wilna w ramach Okręgowej Delegatury Rządu⁵⁵.

W okresie okupacji niemieckiej, która rozpoczęła się na Wileńszczyźnie w drugiej połowie czerwca 1941 r., jednym z pierwszych konspiracyjnych zadań, jakie otrzymał ppłk Witold Światopełk-Mirski,

⁵³ Tarkowski, *Adwokatura*, 135–136, 160, 398, 407.

⁵⁴ CAW-WBH, AP, 16 III 1937, MN, Rutkiewicz Józef, Kwestionariusz Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości.

⁵⁵ Waldemar Grabowski, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2003), 467; Tarkowski, *Adwokatura*, 160; Tomaszewski, *Wileńszczyzna*, 353.

było rejestrowanie broni ukrytej w tajnych magazynach i inspekcjonowanie jej stanu. Jak podał on później w śledztwie, siatka konspiracyjna w Wilnie miała w swojej dyspozycji osiem karabinów maszynowych ukrytych na przedmieściach⁵⁶. Biorąc pod uwagę ilość tej broni, która przerastała możliwości pojedynczych grup konspiracyjnych, zakładać można, że działał wówczas z ramienia służby kwatermistrzowskiej Komendy Miasta Wilna „Dworu”, ewentualnie Komendy Okręgu Wileńskiego ZWZ. Nie ulega wątpliwości, że aby otrzymać tak odpowiedzialne zadanie, musiał się cieszyć całkowitym zaufaniem przełożonych. Skromne zasoby broni były wówczas na wagę złota, a miejsca jej ukrywania – najgłębiej strzeżoną tajemnicą. W tym czasie obowiązki komendanta okręgu pełnił ppłk Aleksander Krzyżanowski ps. „Dziemido”, „Wilk”, a „Dworem” dowodził kpt. Antoni Olechnowicz ps. „Pohorecki”⁵⁷. Weryfikacja stanu posiadanej broni była jednym z ważnych elementów odtwarzania zdolności bojowej miejscowych struktur ZWZ, rozbitych przez Sowieców wiosną 1941 r.

Najwyraźniej jeszcze w 1941 r. ppłk Światopełk-Mirski wyjechał z Wilna na prowincję i zaangażował się w organizowanie polskiej konspiracji we wschodniej Wileńszczyźnie, na terenie przedwojennych powiatów: wilejskiego, dziśnieńskiego, postawskiego oraz we wschodniej części pow. brasławskiego. Wcześniej, od września 1939 r. do czerwca 1941 r., teren ten znajdował się pod okupacją sowiecką, na tzw. Białorusi Zachodniej. Działające tam wówczas tajne organizacje polskie zostały zlikwidowane przez NKWD i NKGB, a odbudowa siatki ZWZ stanowiła nie lada wyzwanie. Generalnie był to jeden z regionów Polski, w których polskie podziemie niepodległościowe zmagало się w czasie II wojny światowej ze szczególnymi trudnościami i nie rozwinęło szerzej swej działalności. Wynikało to przede wszystkim z miejscowych stosunków narodowościowych, a konkretnie z przewagi liczebnej Białorusinów, których znaczna część była wrogo nastawiona do polskiej

⁵⁶ LYA, K-1/45/1774, t. 1, Informacja o polskiej nacjonalistycznej organizacji wojskowej „Polska Organizacja Wojskowa” (POW), działającej na czasowo okupowanym terytorium Litewskiej SRS, 20 X 1943 r., 60–60v.

⁵⁷ Zapewne ppłk Światopełk-Mirski znał się osobiście z ppłk. Aleksandrem Krzyżanowskim, ponieważ wiosną 1918 r. obaj służyli w 1 Brygadzie Artylerii Strzelców w I Korpusie Polskim, a podczas wojny bolszewickiej Krzyżanowski był oficerem w 1 pac Leg. dowodzonym przez W. Światopełka-Mirskiego (Krzysztof Tarka, *Jeden z wyklętych. Generał Aleksander Krzyżanowski „Wilk”. Komendant Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK* / Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2000/, 17, 19).

państwowości⁵⁸. Tę niekorzystną sytuację pogłębiły masowe wywózki, aresztowania i mordy na Polakach prowadzone w latach wojny przez okupantów sowieckiego i niemieckiego. W efekcie żywioł polski został tam zdziesiątkowany i pozbawiony lokalnych elit, a teren zdominowała w latach okupacji niemieckiej partyzantka sowiecka, która masowo wcielała w swoje szeregi miejscowych Białorusinów. Sowieci zwalczali polski ruch niepodległościowy, szczególnie od połowy 1943 r., po zerwaniu przez Moskwę stosunków dyplomatycznych z władzami RP.

Pod względem administracyjnym, w latach okupacji niemieckiej 1941–1944, region ten przyporządkowany był do okręgów Głębokie i Wilejka należących do Generalnego Okręgu Białorusi, wchodzącego w skład Komisarjatu Rzeszy Wschód. Duże zalesienie utrudniało okupantowi niemieckiemu utrzymywanie kontroli nad tym terenem, w związku z czym skupiał się on na ochronie większych miejscowości oraz głównej arterii komunikacyjnej, którą była linia kolejowa Mołodeczno – Połock.

Do działalności ppłk. Witolda Światopełka-Mirskiego odnoszą się zapewne informacje podane przez plut. pchor. Aleksandra Rudeka ps. „Granitowski”⁵⁹. W 1941 r. został on zaprzysiężony w Miorach przez Mirskiego i razem ze swoją grupą przyjęty do jego „Organizacji Wyzwolenczej”. Pełnił w niej funkcję dowódcy kompanii i – jak twierdził – dwukrotnie został awansowany przez Mirskiego, najpierw 1 marca 1942 r. do stopnia podporucznika, a następnie – porucznika, co rzekomo miało mieć miejsce 20 kwietnia 1944 r., jednak w tym czasie

⁵⁸ Według wyników powszechnego spisu ludności z 9 XII 1931 r., 49% ogółu mieszkańców powiatów wilejskiego, postawskiego i dziśnieńskiego deklaroowało język białoruski jako ojczysty, a 43% język polski (*Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki Zawodowe. Województwo Wileńskie bez miasta Wilna* /Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1936/, 13).

⁵⁹ Aleksander Rudek ps. „Granitowski” (ur. 1917) – ur. w Białymstoku. Absolwent gimnazjum w Dziśnie oraz kursu podchorążych w Zambrowie. Przydzielony do 71 pp i awansowany 25 V 1939 r. do stopnia plut. pchor. Uczestnik walk z Niemcami we wrześniu 1939 r., następnie w niewoli sowieckiej. Po zwolnieniu członek konspiracji antysowieckiej, aresztowany 1 IX 1940 r. i uwięziony w Głębokiem. Zbiegł w trakcie ewakuacji więźniów na wschód po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej. Zaprzysiężony do organizacji konspiracyjnej w 1941 r. w Miorach. Awansowany na ppor. 1 III 1942, a następnie por. 20 IV 1944 r. Pełnił funkcję dowódcy kompanii. W trakcie niemieckiej oblawy rozwiązał swój oddział bojowy i został ujęty 15 V 1944 r. jako cywil. Wywieziony do Niemiec do pracy przymusowej. Po wyzwoleniu służył w latach 1945–1947 r. w Kompanii Wartowniczej na terenie okupowanych Niemiec (Studium Polski Podziemnej /dalej: SPP/ w Londynie, Kol. 21, *Polska administracja na terenie anglo-saskiej okupacji w Niemczech 1945–1947 /1945/. Komisje weryfikacyjne AK 1945–1950*, 191, poz. 177, Rudek Aleksander).

(od sierpnia 1943 r.) Mirski był już więziony przez Sowietów. Według „Granitowskiego”, Mirski starał się jednoczyć wszystkie siły walczące przeciwko okupantowi⁶⁰. Nie bez znaczenia może być fakt, że Miory były stronami rodzinnymi ppłk. Światopełka-Mirskiego, w parafii tej oraz w sąsiedniej parafii Dżisna mieszkali dawniej jego przodkowie⁶¹.

„Granitowski” podał, że szkolił grupy specjalne do sabotażu i wywiadu oraz organizatorów oddziałów. Struktura podziemna, do której należał, miała nabrać sił w 1943 r. i prowadzić aktywną działalność sabotażową. Twierdził, że: „zniszczyła wszystkie mosty kolejowe, kilka fabryk w rejonie Głębokie, Dżisna, Szarkowszczyzna, Druja, Miory, Postawy i dużo w innych okolicach”. Jej udziałem miało być też „słynne rozbrojenie i wymordowanie niemieckiej Schutz-Polizei w Dokszycach”. Do powyższych informacji należy jednak podejść krytycznie, są bowiem nieścisłe lub mocno przesadzone. Wiosną 1944 r. por. Rudek dowodził oddziałem leśnym, który znalazł się w okrążeniu w czasie niemieckiej akcji przeciwpartyzanckiej. Podzielił wówczas swój oddział na małe grupy w celu wydostania się z kotła. Na rozkaz dowódcy jego podkomendni zniszczyli lub zakopali w ziemi radioaparaty, broń, ubrania i mapy. Po zniszczeniu tychże dowodów własnej działalności, „Granitowski” z resztką oddziału dostał się 15 maja 1944 r. w ręce niemieckie. Został ujęty jako cywil i wkrótce wywieziony do pracy do Niemiec, gdzie wyzwolili go alianci w 1945 r.⁶² Zakładać można, że „Granitowski” ujęty został w trakcie niemieckiej operacji *Frühlingsfest* („Święto Wiosny”), która trwała w kwietniu i maju 1944 r. i doprowadziła do likwidacji zamkniętego w kotle dużego zgrupowania partyzantki sowieckiej strefy Połock–Uszacz. Udział w tej operacji brała m.in. Brygada Szturmowa SS „Kaminski”, która tłumiała później powstanie warszawskie⁶³.

⁶⁰ SPP, Kol. 21/191, poz. 177, Rudek Aleksander. Wątpliwości budzi data rzekomego awansowania Rudka przez Mirskiego do stopnia por. 20 IV 1944 r. Przypuszczalnie data ta jest błędna, ponieważ ppłk Światopełk-Mirski przebywał już wtedy w więzieniu sowieckim.

⁶¹ Księga metrykalna małżeństw parafii rzymskokatolickiej w Dziśnie, 1850 r., akt nr 9, Akt małżeństwa Dominika Mirskiego i Celiny Jeśmian; Księga metrykalna zgonów parafii rzymskokatolickiej w Miorach, 1850 r., akt nr 8, Akt zgonu Aleksandra Mirskiego; Księga metrykalna chrztów parafii rzymskokatolickiej w Dziśnie, 1857 r., akt nr 94, Akt chrztu Bronisława Kajetana Mirskiego, Genetyka. Genealogiczna kartoteka – baza urodzeń, małżeństw i zgonów, dostęp listopad 26, 2024, <https://geneteka.genealodzy.pl>.

⁶² SPP, Kol. 21/191, poz. 177, Rudek Aleksander.

⁶³ Soraya Kuklińska, *Oskar Dirlewanger. SS-Sonderkommando „Dirlewanger”* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021), 172–173.

Niemcy raportowali zabicie w trakcie „Święta Wiosny” 7 011 bandytów. Operacja objęła m.in. Puszcę Hołubicką, w której – obok Sowietów – najwyraźniej działali także partyzanci polscy.

O aktywności ppłk. Witolda Świątopelka-Mirskiego informował też najwyraźniej Aleksander Czarnowski⁶⁴. Twierdził on, że jesienią 1941 lub wiosną 1942 r., gdy pracował jako agronom w majątku Daniszew w pow. wilejskim, został zaprzysiężony do ZWZ przez ppłk. Stanisława Mirskiego⁶⁵. Otrzymał wówczas funkcję jego adiutanta oraz oficera do zleceń specjalnych i zastępcy na obszar II. Podobnie jak Rudek, Czarnowski miał zostać awansowany przez Mirskiego do stopnia por.⁶⁶ Mirski kierować miał wówczas pracą podziemną w okolicach Wilejki, Postaw, Świra, Smorgoń i ewentualnie także Oszmiany. Majątek Daniszew stał się bazą organizacji, z której Mirski wyjeżdżał w teren, służył też za kryjówkę dla osób „spalonych” w Wilnie. W tym okresie Czarnowski towarzyszył ppłk. Mirskiemu w wyjeździe do mjr. Stefana Świechowskiego ps. „Kalina”,

⁶⁴ Aleksander Czarnowski ps. „Ol” (ur. 1907 – zm. 1958) – ur. w Wiedniu. W latach 1927–1933 żołnierz 13 Pułku Ułanów w Nowej Wilejce, w tym czasie ukończył szkołę podoficerską oraz zdał egzamin dojrzałości. Po ukończeniu w 1935 r. Szkoły Podchorążych Rezerwy Kawalerii w Grudziądzu przeniesiony do rezerwy w stopniu plut. pchor. W trakcie kampanii obronnej 1939 r. zastępca dowódcy szwadronu zapasowego 2 Pułku Ułanów, awansowany do stopnia ppor. W 1940 r. więziony przez władze litewskie w Wilnie. W latach 1941–1943 agronom w majątku Daniszew w pow. wilejskim, gdzie został zaprzysiężony do ZWZ/AK w 1941 lub 1942 r. i awansowany do stopnia por. Po dekonspiracji zbiegł do Wilna, gdzie odnowił kontakt z AK i został uwieczony przez Niemców. Po wykupieniu skierowany do partyzantki AK początkowo służył w oddziale por. Czesława Grombaczewskiego ps. „Jurand”, następnie w 5 Brygadzie AK oraz 4 Brygadzie AK „Narocz”. 17 VII 1944 r. rzekomo mianowany do stopnia rtm. W październiku 1944 r. ujawnił się w Związku Patriotów Polskich w Wilnie i NKGB, po czym 14 XII 1944 r. wstąpił do armii Berlinga w stopniu por. W 1945 r. instruktor w Centralnej Szkole Oficerów Polityczno-Wychowawczych w Lublinie, następnie w Samodzielnej Szkole Remontu Koni przy I Armii WP w Hrubieszowie. Po zdemobilizowaniu w 1946 r. osiadł w Słupsku. W latach 1946–1955 tajny współpracownik Urzędu Bezpieczeństwa krypt. „Dżek”, „Dżon” i „Dzwon”. Więziony w latach 1953–1954 za nadużycia finansowe w pracy. Członek Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (dalej: ZBoWiD). Odnznaczony m.in. KW (dwukrotnie w 1944 r.). Zmarł w Gdańsku (AIPN BU 0423/4347, Sprawa operacyjna dotycząca Aleksandra Czarnowskiego; CAW-WBH, Kolekcja Teczek Akt Personalnych, 1030/64/5, Akta personalne Aleksandra Czarnowskiego, Archiwum Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych (dalej: AUdSKiOR), Akta kombatanckie Aleksandra Czarnowskiego; Piotr Niwiński, *Działania komunistycznego aparatu wobec środowisk kombatantów wilejskiej AK 1945–1980* (Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm), 413).

⁶⁵ Dostępne dane nie potwierdzają służby w WP ppłk. Stanisława Mirskiego, jak podał Czarnowski, który najwyraźniej pomylił imię ppłk. Witolda Świątopelka-Mirskiego.

⁶⁶ AIPN, BU 0423/4347, Sprawa operacyjna dotycząca Aleksandra Czarnowskiego, Oświadczenie Aleksandra Czarnowskiego, 18 IX 1953 r., 28–29; UdSKiOR, Akta kombatanckie Aleksandra Czarnowskiego, Kwestionariusz weryfikacyjny ZBoWiD Aleksandra Czarnowskiego, Słupsk, 27 VI 1955 r.

„Sulima”⁶⁷ mieszkającego koło Świra. Celem spotkania było nawiązanie przez obu oficerów kontaktu konspiracyjnego, zgodnie z rozkazem dowództwa z Wilna. Świechowski przedstawił wówczas Mirskiemu stan podległej mu siatki, w tym liczbę punktów pracy konspiracyjnej, ogólną liczbę ludzi oraz ich uzbrojenia⁶⁸. Wiadomo, że w 1942 r. mjr Świechowski dowodził w Okręgu Wileńskim ZWZ/AK Rejonem II „Pola”, obejmującym powiaty: brasławski, postawski i dziśnieński⁶⁹. Powyższa informacja o nawiązaniu kontaktu z mjr. Świechowskim i stosunku podległości służbowej mjr. Świechowskiego względem ppłk. Mirskiego wskazuje, że ten ostatni najwyraźniej pełnił wyższą funkcję dowódczą w „Polu” ZWZ/AK. W tym okresie teren przedwojennego województwa wileńskiego podzielony był między dwie podstawowe jednostki ZWZ/AK – „Dwór”, czyli miasto Wilno oraz „Pole” – obejmujące resztę województwa. Tą ostatnią strukturą dowodził por./kpt. Czesław Dębicki ps. „Chudy”⁷⁰,

⁶⁷ Stefana Świechowski ps. „Kalina”, „Sulima” (ur. 1889 – zm. 1974) – ur. w maj. Kajrów w pow. rosieńskim na Żmudzi. Słuchacz Wyższych Kursów Ogrodniczych w Warszawie w 1913 r. Podczas I wojny światowej zmobilizowany do armii rosyjskiej w stopniu chor., w latach 1915–1918 w niewoli niemieckiej. Od 21 XII 1918 r. w WP w stopniu ppor. W czasie wojny bolszewickiej walczył w szeregach Kowieńskiego Puku Strzelców (przemianowanym później na 77 pp), awansowany do stopnia kpt. w 1920 r. Później zweryfikowany w stopniu mjr. ze starszeństwem z 1 VI 1919 r. i zwolniony na własną prośbę do rezerwy w 1923 r. Odznaczony m.in. Orderem VM V klasy i KW (czterokrotnie) i KZWŁŚ. W okresie międzywojennym mieszkał w osadzie wojskowej Nadbrzeż w gm. Świr, w pow. święciańskim. Pracował społecznie jako kompanijny Związku Strzeleckiego w Świrze. W latach 1933–1935 wójt gm. Świr, w latach 1935–1937 starosta pow. Szczuczyn, a następnie referendarz w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku w latach 1937–1939. We wrześniu 1939 r. oficer w Ośrodku Zapasowym 77 pp. W czasie okupacji oficer Okręgu Wileńskiego ZWZ/AK od 1940 r., dowódca Rejonu II „Pola”, a następnie Inspektorem Rejonowym „C”, w skład którego weszły obwody postawski i dziśnieński. W marcu 1944 r. ranny w walce z Litwinami podczas odbywania stażu przy 5 Brygadzie AK. W 1945 r. ewakuował się do Polski pojałtańskiej i zamieszkał w Ciechocinku. Po wojnie awansowany do stopnia ppłk. w stanie spoczynku. Zm. w Ciechocinku i tamże został pochowany (CAW-WBH, AP, I.482.14-898, VM, Świechowski Stefan; RORez., 1934, 7, 877; Biogram Stefana Świechowskiego w Serwisie Polska Podziemna Podziemna, Dział „Postacie”, dostęp listopad 2, 2024, <https://www.dws-xip.com/PW/bio/s71.html>).

⁶⁸ AIPN w Szczecinie (dalej: AIPN Sz), Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Koszalinie [1950] 1983–1990, 00101/627, t. 2, Akta śledztwa przeciwko Tadeuszowi Stryckiemu i innym, Doniesienie agenturalne tw. Aleksandra Czarnowskiego krypt. „Dzwon”, 25 II 1949 r., 331.

⁶⁹ Mieczysław Potocki, *Między Dźwiną a Wilią. Wspomnienia żołnierza Armii Krajowej Ziemi Wileńskiej* (Warszawa: Wydawnictwo Prohibita; Wilno: Scripta Manent, 2008), 40, 53, 54.

⁷⁰ Czesław Dębicki ps. „Chudy”, „Jarema” (ur. 1899 – zm. 1951) – ur. w Iwaszkowcach na Podolu. Działacz harcerski w Odessie i Mohylowie. Od listopada 1918 r. żołnierz WP w Batalionie Harcerskim w Warszawie, następnie eskorcie Naczelnego Wodza, 3 pac i 1 pac Leg., awansowany na ppor. ze starszeństwem z 1 XII 1920 r. Bezterminowo urlopowany z wojska w styczniu 1920 r. Absolwent Wydziału Rolniczego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie w 1925 r., gdzie uzyskał tytuł inż. rolnika. W okresie międzywojennym

dawny podkomendny ppłk. Światopełka-Mirskiego z 1 pac Leg. z lat 1919–1921⁷¹. Znajomość ta może uprawdopodobniać ich późniejszą współpracę konspiracyjną. Od lipca 1941 r. „Pole” dzieliło się na trzy rejony: I obejmujący pow. wileńsko-trocki i święciański, II obejmujący pow. brasławski, postawski i dziśnieński oraz III obejmujący pow. oszmiański, wileński i mołodecki⁷². Z przedstawionych wyżej danych wynika, że ppłk Witold Światopełk-Mirski był aktywny na terenie rejonów II i III „Pola” (być może wspomniany przez Czarnowskiego obszar II był tożsamy z Rejonem II „Pola”). Nieznane pozostają jednak jego relacje z innymi dowódcami terenowymi ZWZ/AK poza mjr. Świechowskim. Obecna wiedza o obsadzie personalnej i działalności „Pola” w latach 1941–1942 jest niestety bardzo skromna⁷³.

Według Czarnowskiego późną wiosną 1942 r. gestapo wpadło na trop Mirskiego w efekcie rozległej wyspy, do której doszło w konspiracji w Wilnie. W związku z tym musiał on uciekać do Warszawy. Również sam Czarnowski zbiegł po tym z Daniszewa do Wilna⁷⁴. Być może

prowadził folw. Siedliszcz k. Lidy, był członkiem Rady Głównej Centralnego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych oraz radcą wileńskiej Izby Rolniczej. W latach 1932–1939 kierownik produkcji i dyrektor Zakładów Przemysłu Lniarskiego „Wilenka” w Nowej Wilejce. Poseł na Sejm RP IV kadencji (1935–1938) z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Awansowany na por. rez. art. ze starszeństwem z 19 III 1939 r. W okresie okupacji oficer Okręgu Wileńskiego ZWZ/AK, dowódca „Pola”, a następnie inspektor Inspektoratu Rejonowego „F”, awansowany do stopnia mjr. W 1944 r. dowódca zgrupowania partyzanckiego AK, którym dowodził także w czasie akcji „Ostra Brama”. Więziony przez Sowieców od sierpnia 1944 r., do zwolnienia 27 II 1945 r. Po wojnie dyrektor Zjednoczenia Roszarń Lnu i Konopi w Wałbrzychu, a następnie od 1948 r. kierownik działu w Lniarsko-Konopnej Centralnej Stacji Doświadczalnej w Sołczu. W 1950 r. obronił doktorat na Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego. Odznaczony m.in. Krzyżem Srebrnym Orderu VM, KN, Orderem Odrodzenia Polski (dalej: OOP) i KW (czterokrotnie). Zm. w Poznaniu i tamże został pochowany (CAW-WBH, AP, I.481.D.2230, Dębicki Czesław; I.482.31-2395, VM, Dębicki Czesław; Rybka i Stepan, *Awanse*, 650).

⁷¹ Będąc przełożonym ppor. Czesława Dębickiego w 1 pac Leg., ppłk Witold Światopełk-Mirski sformułował o nim następującą opinię: „Oficer bardzo dobry, pracowity, dzielny, b[ardzo] odważny. Charakteru prawego, dobrego i szczerego. Dużo pracuje w dziedzinie wojskowości, dobrze wykształcony”. (CAW-WBH, AP, I.481.D.2230, Dębicki Czesław, Karta ewidencyjna Czesława Dębickiego, b.m., b.d., 13).

⁷² Wołkonowski, *Okręg*, 87–88, 106.

⁷³ Potocki, *Między*, 40; Wołkonowski, *Okręg*, 88.

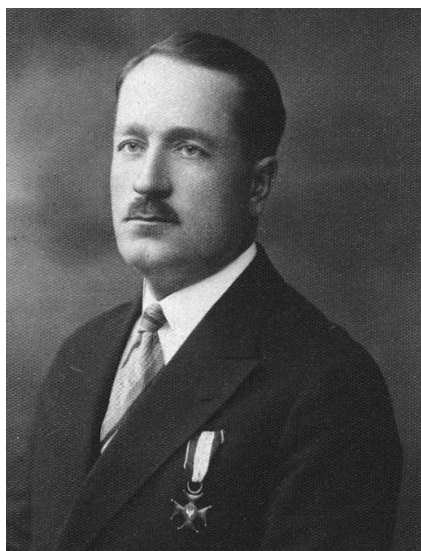
⁷⁴ AIPN, BU 0423/434, Sprawa operacyjna dotycząca Aleksandra Czarnowskiego, Oświadczenie Aleksandra Czarnowskiego, 18 IX 1953 r., 28–29; AIPN Sz, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Koszalinie [1950] 1983–1990, 00101/627, t. 2, Akta śledztwa przeciwko Tadeuszowi Stryckiemu i innym, Doniesienie agenturalne tw. Aleksandra Czarnowskiego krypt. „Dzwon”, 25 II 1949 r., 331; UdSKIOR, Akta kombatanckie Aleksandra Czarnowskiego, Kwestionariusz weryfikacyjny ZBoWiD Aleksandra Czarnowskiego, Słupsk, 27 VI 1955 r.

owa wyspa w Wilnie jest tożsama z pierwszą dużą wyspą w dowództwie „Pola”, która miała miejsce na początku marca 1942 r. Aresztowany został wówczas m.in. dowódca Rejonu I mjr Stanisław Marchewa ps. „Lis” (9 marca) i kilku podległych mu ludzi, a zdekonspirowany został m.in. szef sztabu „Pola” kpt. dypl. Mieczysław Potocki ps. „Kamień”. Wobec powagi sytuacji dowódca „Pola” zarządził wówczas zawieszenie wszelkiej działalności na dwa tygodnie⁷⁵.

Fot. 7. Podporucznik (późniejszy major) Czesław Dębicki ps. „Chudy”, „Jarema”

Źródło: CAW-WBH, AP, I.482.31-2395, VM, Dębicki Czesław, 1

Fot. 8. Major Stefan Świechowski ps. „Kalina”, „Sulima”

Źródło: CAW-WBH, AP, I.482.14-898, VM, Świechowski Stefan, 1

Fot. 9. Podporucznik Aleksander Czarnowski ps. „Ol” w szeregach partyzantki AK na Wileńszczyźnie w 1944 r.

Źródło: kopia cyfrowa ze zbiorów własnych autora

⁷⁵ Potocki, *Między*, 45–46.

Po wymuszonym wyspą z wiosny 1942 r. opuszczeniu Wileńszczyzny ppłk Światopełk-Mirski ukrył się, wstępując – jako były oficer armii rosyjskiej – do białoruskiej, a następnie rosyjskiej formacji kolaboranckiej na służbie niemieckiej. Jak sam zeznał, od 1 sierpnia 1942 r. do maja 1943 r. pełnił funkcję szefa sztabu Mińskiego Okręgu Wojskowego Białoruskiej Armii Narodowej⁷⁶. W rzeczywistości była to formowana od lipca 1942 r. Białoruska Samoobrona (biał. Беларуская самаахова *Bielaruskaja samaachova*, dalej: BSA), której twórcy liczyli, że stanie się ona w przyszłości zaczynem białoruskiej armii⁷⁷. Według wspomnień ówczesnego Głównego Referenta Wojskowego (nieformalnego szefa sztabu BSA), mjr. Franciszka Kusza⁷⁸, ppłk Witold Światopełk-Mirski pracował w jego referacie jako naczelnik kancelarii, a jednocześnie zajmował stanowisko okręgowego referenta wojskowego na okręg miński. Kuszel oceniał go jako człowieka bardzo sprawnego, pracowitego i oddanego sprawie białoruskiej. Decyzją władz niemieckich z początku maja 1943 r. BSA została jednak zlikwidowana, a jej poszczególne jednostki wcielono do Białoruskiej Policji Pomocniczej⁷⁹. W trakcie służby w BSA, w lutym 1943 r. ppłk Światopełk-Mirski nawiązał współpracę z działającą

⁷⁶ LYA, K-1/45/1774, t. 1, Informacja o polskiej nacjonalistycznej organizacji wojskowej „Polska Organizacja Wojskowa” (POW), działającej na czasowo okupowanym terytorium Litewskiej SRS, 20 X 1943 r., 61.

⁷⁷ Jerzy Grzybowski, *Białoruski ruch niepodległościowy w czasie II wojny światowej* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021), 185–188.

⁷⁸ Franciszek Kuszel (ur. 1895 – zm. 1968) – ur. w Pierszajach w pow. mińskim. Oficer armii rosyjskiej podczas I wojny światowej, następnie działacz białoruski i współorganizator wojska białoruskiego w latach 1918–1920. Od 1921 r. oficer kontraktowy WP, awansowany do stopnia kpt. ze starszeństwem z 1 I 1931 r. Uczestnik kampanii obronnej 1939 r., po której trafił do niewoli sowieckiej. W okresie okupacji niemieckiej działacz białoruski, członek władz Białoruskiej Samopomocy Ludowej i Białoruskiej Rady Centralnej, zaangażowany w tworzenie białoruskich formacji wojskowych i policyjnych na służbie niemieckiej – Białoruskiej Policji Pomocniczej, BSA, dowódca Białoruskiej Obrony Krajowej, awansowany do stopnia mjr. i ppłk. Po wojnie przebywał w Niemczech, następnie działacz białoruski na emigracji w USA. Piastował m.in. stanowisko ministra obrony narodowej i premiera w rządzie Białoruskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie, awansowany do stopnia gen. Zm. w Rochester w USA (Grzybowski, *Białoruski*, 376; RO, 1932, 75, 594).

⁷⁹ Францішак Кушал. „Спробы арганізацыі беларускага войска пры нямецкай акупацыі Беларусі” (Franciśak Kuśaľ, „Sproby arhanizacyi bielaruskaha vojska pry niamieckaj akupacyi Bielarusi”), pawet.net, dostęp grudzień 13, 2024, https://pawet.net/library/history/bel_history/_memoirs/034/Кушал_Ф._Спробы_арганізацыі_беларускага_войска_пры_нямецкай_акупацыі_Беларусі.html (tamże jako: były carski pułkownik Witaut Mirski).

na Białorusi ekspozyturą wywiadu Komendy Głównej (dalej: KG) AK krypt. „WW-72”⁸⁰. Po skontaktowaniu przez Jana Kosowicza ps. „Janek” został zaprzysiężony przez Grażynę Lipińską ps. „Danuta”⁸¹ kierującą ekspozyturą wywiadu w Mińsku krypt. „Piekarnia”⁸². Zapewne to o nim ogólnikowo wspomniał jeden z oficerów wywiadu AK Henryk Żuk ps. „Onufry”: „[„Janek”] Dotarł też do tzw. „Białych Rosjan” współpracujących z Niemcami. Kontakt na ich dowódcę przekazaliśmy do Warszawy”⁸³.

W sowieckim śledztwie ppłk Światopełk-Mirski zeznał później, że w ramach swej pracy wywiadowczej ustalał dyslokację niemieckich oddziałów, ich skład i uzbrojenie oraz ruchy wojskowych transportów kolejowych. Podał, że wywiad polskiego podziemia pracował pod kierunkiem wywiadu angielskiego i pozyskane informacje przekazywano do Londynu. Jak wyznał, za pracę wywiadowczą otrzymywał miesięcznie: 200 marek w maju, 250 marek w czerwcu i 100 marek w lipcu 1943 r. Jeszcze w maju „Danuta” przekazała mu nowe zadanie potwierdzone 13 czerwca przez przybyłego z Warszawy przedstawiciela wywiadu AK N.N. ps. „Władysław”) – zbieranie informacji o Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej (ros. Русская освободительная армия, dalej: ROA). Kierownictwo wywiadu zainteresowane było jej osnową polityczną, miejscami dyslokacji poszczególnych jednostek, ich uzbrojeniem, nastrojami panującymi w szeregach oraz składem kadry dowódczej.

⁸⁰ LYA, K-1/45/1774, t. 1, Informacja o polskiej nacjonalistycznej organizacji wojskowej „Polska Organizacja Wojskowa” (POW), działającej na czasowo okupowanym terytorium Litewskiej SRS, 20 X 1943 r., 61.

⁸¹ Grażyna Lipińska z d. Sokołowska ps. „Danuta” – (ur. 1902 – zm. 1995) – ur. w Warszawie. Współpracowniczka POW, łączniczka w czasie walk o Lwów w 1918 r., sanitariuszka w szpitalu wojskowym podczas wojny polsko-bolszewickiej. Absolwentka Wydziału Chemicznego Politechniki Warszawskiej, do 1939 r. dyrektorka zespołu szkół w Grodnie. Uczestniczka obrony miasta we wrześniu 1939 r., więziona przez okupanta sowieckiego w latach 1939–1941. Od 1941 r. w ZWZ, kierowniczka ekspozytury wywiadu KG AK w Mińsku krypt. „Piekarnia” w latach 1943–1944. Aresztowana przez Sowietów w Mińsku w lipcu 1944 r., więziona w Moskwie, Wilnie oraz w łagrach do 1956 r. Po zwolnieniu repatriowana do Polski 16 X 1956 r. W 1980 r. wstąpiła do NSZZ „Solidarność”. Odnaczona m.in. Orderem VM, Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą OOP i KW. W 1995 r. awansowana do stopnia ppłk. Zmarła w Warszawie i tamże pochowana (Grażyna Lipińska, *Jeśli zapomnę o nich...* /Warszawa: Editions Spotkania, 1990/; Adam Hlebowicz, *Grażyna Lipińska* /Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2020/).

⁸² Lipińska, *Jeśli zapomnę*, 212 (tamże błędnie jako: płk Witalis Mirski).

⁸³ Henryk Żuk, *Na szachownicy życia. Wspomnienia kapitana Armii Krajowej „Onufrego”* (Warszawa: Żuk Henryk, 1999, 97.

„Władysław” poszerzył to zadanie polecając Światopełkowi-Mirskiemu wstąpienie, w miarę możliwości, do ROA⁸⁴. Jak wspominała „Danuta”:

„Pułkownik [...] podejmuje się wstąpić jako ochotnik do armii gen. [Andrieja] Własowa⁸⁵. W Wilnie wśród starych swoich dokumentów odnajduje rosyjską książeczkę wojskową z pierwszej wojny światowej kiedy jako młody oficer służył w armii carskiej. To ułatwia mu zdobycie zaufania gen. Własowa i Niemców. Podaje się za Rosjanina wiernego carskiej Rosji, z musu tylko służącego przed wojną w Wojsku Polskim. Płk Mirski zostaje przydzielony do oddziału płk. Radionowa jako oficer do spraw politycznych w randze pułkownika SS”⁸⁶.

Jednostką dowodzoną przez b. oficera sowieckiego Władimira Gila ps. „Rodionow” była 1 Rosyjska Brygada Narodowa SS, która zwalczała partyzantkę na wschodniej Białorusi. Od czerwca 1943 r. ppłk Światopełk-Mirski służył w niej w stopniu *Hauptsturmführera* SS i zgodnie ze swoją specjalizacją wojskową dowodził w niej baterią artylerii⁸⁷. Według „Danuty” jako oficer SS często jeździł do Mińska i zmieniających się miejsc postoju oddziałów ROA, gdzie utrzymywał kontakty z ich dowódcami. Jednostka „Rodionowa” przejściowo stacjonowała wówczas w Mohylewie, gdzie zwalczała okoliczną partyzantkę sowiecką. W związku z trwającą rozbudową brygady W. Światopełk-Mirski uczestniczył w werbunku ochotników spośród miejscowej ludności. Nie przyjmował przy tym Białorusinów, którzy byli obywatelami polskimi⁸⁸. Wiadomo, że 1 Rosyjska Brygada Narodowa SS składała się w tym czasie głównie z miejscowych poborowych (45%), lokalnych policjantów (35%), byłych jeńców wojennych (15%) oraz niemieckiej kadry dowódczej (5%)⁸⁹.

⁸⁴ LYA, K-1/45/1774, t. 1, Informacja o polskiej nacjonalistycznej organizacji wojskowej „Polska Organizacja Wojskowa” (POW), działającej na czasowo okupowanym terytorium Litewskiej SRS, 20 X 1943 r., 61.

⁸⁵ Andriej Własow (ur. 1901 – zm. 1946) – gen. lejtn. Armii Czerwonej, który po dostaniu się w lipcu 1942 r. do niewoli niemieckiej przeszedł na stronę wroga i stanął na czele Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej, a następnie Sił Zbrojnych Komitetu Wyzwolenia Narodów Rosji formowanych u boku Niemiec. Po wojnie przekazany przez Amerykanów Sowietom, którzy skazali go na karę śmierci za zdradę i stracili (Grzybowski, *Białoruski*, 152).

⁸⁶ Lipińska, *Jeśli zapomnę*, 212.

⁸⁷ Дмитрий Александрович Жуков и Иван Иванович Ковтун, 1-я Русская бригада СС „Дружина” (Москва: Вече, 2010), 118 (tamże błędnie: płk książę L. S. Światopełk-Mirski).

⁸⁸ Lipińska, *Jeśli zapomnę*, 213.

⁸⁹ Bogdan Musiał, *Sowieccy partyzanci 1941–1944. Mity i rzeczywistość*, przekł. z niem. Ewa Stefańska (Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2014), 381.

Wykorzystując swoje stanowisko służbowe, W. Światopełk-Mirski przekazywał „Danucie” obszerne materiały informacyjne o charakterze wojskowym i politycznym. Sporządzał spisy oficerów niemieckich i rosyjskich, z którymi miał kontakt. Informował m.in., że „biali” Rosjanie z emigracji oraz byli oficerowie i żołnierze sowieccy pozostawali wobec siebie wrogo nastawieni, co znalazło wkrótce potwierdzenie w ich czynach⁹⁰.

Polskiemu oficerowi, nienawykłemu do pracy w wywiadzie, przychodziło płacić wysoką cenę moralną za służbę w niemieckiej formacji. Sama konieczność noszenia haniebnego munduru oficera SS doprowadzała go do rozpacz. Bywając w Warszawie palił się ze wstydu, pokazując się w nim na ulicach znajomym, świadom był też gniewu ze strony własnej rodziny, której nie mógł ujawnić rzeczywistego charakteru swej działalności⁹¹.

Misja ppłk. Światopełka-Mirskiego w wojsku okupanta trwała do połowy sierpnia 1943 r., kiedy jego brygada stacjonująca koło Biehomli w okręgu Borysów, zdezerterowała ze służby u Niemców i dołączyła do partyzantki sowieckiej. 16 sierpnia w rozkazie do swoich żołnierzy „Rodionow” obwieścił, że ich jednostka staje się 1 Antyfaszystowską Brygadą Partyzancką i przechodzi do walki przeciwko Niemcom. Zgodnie z wcześniejszymi warunkami postawionymi przez dowództwo partyzanckie, „Rodionow” przekazał Sowiecom dwóch swoich rozbrojonych oficerów, którzy znajdowali się w szczególnym zainteresowaniu Sowieców i którzy mieli zostać pociągnięci do odpowiedzialności przed sowieckim sądem. Pierwszym z nich był dawny gen. mjr Armii Czerwonej Paweł Bogdanow, który w 1 Rosyjskiej Brygadzie Narodowej SS kierował kontrwywiadem, a drugim – „książę” Światopełk-Mirski⁹². Co do reszty kadry oficerskiej sowieckie dowództwo pozostawiło „Rodionowi” wolną rękę, w związku z czym jej część, w tym Niemcy, zostali powieszani, a innych oddano Sowiecom. Już następnego dnia po rewolcie, tj. 17 sierpnia, brygada „Rodionowa” w uzgodnieniu z Sowiecami zniszczyła z zaskoczenia niemieckie garnizony w Dokszycach i na st. Królewszczyna⁹³. Dopiero po trwającej dziewięć miesięcy kampanii partyzanckiej brygada „Rodionowa” została

⁹⁰ Lipińska, *Jeśli zapomnę*, 213.

⁹¹ Ibid., 212–213.

⁹² Жуков і Ковтун, *1-я Русская*, 208.

⁹³ Musiał, *Sowieccy*, 380–383; Жуков і Ковтун, *1-я Русская*, 207–226.

rozbita przez Niemców w Puszczy Hołubickiej w ramach operacji „Święto Wiosny”. Sam „Rodionow” został wówczas śmiertelnie ranny i zmarł 14 maja 1944 r.⁹⁴ Tak się złożyło, że następnego dnia w ręce niemieckie wpadł tam również dowódca polskiego oddziału partyzantskiego Aleksander Rudek ps. „Granitowski”, prawdopodobnie dawny podkomendny ppłk. Witolda Światopełka-Mirskiego z konspiracji⁹⁵.

Wkrótce po aresztowaniu, nocą 20 sierpnia 1943 r., gen. Bogdanow, ppłk Światopełk-Mirski i kilkunastu innych aresztantów zostało przetransportowanych do Moskwy specjalnie przysłanym samolotem⁹⁶. W moskiewskim więzieniu ppłk Światopełk-Mirski był przesłuchiwany m.in. 21 i 29 sierpnia oraz 14 września. Podczas śledztwa zeznał, że do polskiej organizacji podziemnej, nazywanej przez Sowietów POW, wstąpił dopiero podczas okupacji niemieckiej w drugiej połowie 1941 r. Najwyraźniej, aby uniknąć odpowiedzialności, zataił swą wcześniejszą działalność antysowiecką. Nakreślił też ogólną strukturę i zadania POW oraz wskazał, że na czele okręgu wileńskiego stali niejaki płk „Brzeżyński”⁹⁷, kpt. Henryk Giedroyc⁹⁸ i ks. Kazimierz Kucharski. Opisał także swoją pracę wywiadowczą na Białorusi, prowadzoną we współpracy z wywiadem angielskim. Ujawnił przy tym personalia i adres kierowniczej ekspozytury w Mińsku – „Danuty”⁹⁹. Prawdopodobnie stało się to przyczyną jej aresztowania przez Sowietów wkrótce

⁹⁴ Жуков і Ковтун, *1-я Русская*, 263–293.

⁹⁵ SPP, Kol. 21/191, poz. 177, Rudek Aleksander.

⁹⁶ Musiał, *Sowieccy*, 382; Жуков і Ковтун, *1-я Русская*, 235, 324.

⁹⁷ Pseudonim niezidentyfikowany. W rzeczywistości Okręgiem Wileńskim SZP/ZWZ/AK dowodzili w tym okresie ppłk/płk Nikodem Sulik ps. „Ładyna” (od grudnia 1939 r. do aresztowania przez Sowietów 13 IV 1941 r.), a następnie ppłk Aleksander Krzyżanowski ps. „Wesołowski”, „Dziemido”, „Wilk” (do aresztowania przez Sowietów 17 VII 1944 r.).

⁹⁸ Henryk Giedroyc (ur. 1896) – ur. w Wozniesieńsku w gubernii irkuckiej. Oficer armii rosyjskiej w latach I wojny światowej, od 1918 r. w służbie stałej WP. Uczestnik wojny przeciwko bolszewikom w szeregach 1 Dywizji Piechoty Leg. Awansowany do stopnia kpt. adm. ze starszeństwem z 1 I 1928 r. W 1939 r. oficer administracyjno-materiałowy 3 pac. Podczas okupacji oficer konspiracyjnej grupy artylerzystów podległej Komendantowi Miasta Wilna „Dworu” ZWZ. Aresztowany przez NKWD 23 IX 1940 r., odzyskał wolność w trakcie ewakuacji więźniów z Wilna w czerwcu 1941 r. Ponownie ujęty przez Sowietów pod Wilnem jako żołnierz AK w lipcu 1944 r. Aresztowany przez kontrwywiad „Smiersz” 3 Frontu Białoruskiego i skazany 14 I 1945 r. na karę śmierci, zamienioną później na 10 lat łagrów. Odznaczony m.in. KW i MN. Dalsze losy nieznane (LYA, K-1/58/P-10692-LI, Sprawa karna Henryka Giedroycia; Roman, *Konspiracja*, 118; Rybka i Stepan, *Rocznik*, 301, 750).

⁹⁹ LYA, K-1/45/1774, t. 1, Informacja o polskiej nacjonalistycznej organizacji wojskowej „Polska Organizacja Wojskowa” (POW), działającej na czasowo okupowanym terytorium Litewskiej SRS, 20 X 1943 r., 60–60v.

po zajęciu miasta w lipcu 1944 r. Według świadectwa „Danuty”, ppłk Światopełk-Mirski zachował jednak w tajemnicy niektórych znanych mu pracowników wywiadu AK z Mińska, w szczególności rodzinę Władysława i Katarzyny Matuszewiczów, których mieszkanie było jego lokalem kontaktowym¹⁰⁰.

Przełożeni z wywiadu KG AK nie zdawali sobie sprawy z uprowadzenia ppłk. Światopełka-Mirskiego do Moskwy. „Danuta” była przekonana, że został on zabity razem z „białymi” Rosjanami przy okazji dezercji brygady „Rodionowa”. Taką informację otrzymała bowiem od Witolda Butkiewicza ps. „Bernard”, a następnie przekazała w końcu 1943 r. w Warszawie synowi podpułkownika Leonowi Światopełkowi-Mirskiemu. Dopiero wówczas ujawniła rodzinie charakter jego misji w SS i oddała synowi Order VM przekazany przez ojca przed wyruszeniem w pole¹⁰¹. Ku swemu zaskoczeniu, z podpułkownikiem „Danuta” spotkała się po wojnie na konfrontacji w moskiewskim więzieniu na Łubiance¹⁰².

Intrygująca w zeznaniach W. Światopełka-Mirskiego jest wzmianka o tym, że na polecenie „Danuty” zorganizował trzy oddziały partyzanckie¹⁰³. Założyć można, że polecenia takiego od „Danuty” jednak nie otrzymał, ponieważ działalność partyzancka nie leżała w kompetencji wywiadu KG AK. Tego rodzaju aktywności W. Światopełka-Mirskiego „Danuta” nie potwierdziła zresztą w swoich powojennych wspomnieniach¹⁰⁴. Nie można, wszakże, zignorować wzmianki podpułkownika o organizowaniu przez niego oddziałów partyzanckich. Być może dotyczyło to wspomnianego wcześniej oddziału partyzanckiego „Granitowskiego” z Puszczy Hołubickiej¹⁰⁵.

Nie był to zresztą jedyny polski oddział, który działał na terenie wcześniejszej pracy konspiracyjnej ppłk. Światopełka-Mirskiego na wschodniej Wileńszczyźnie. Pod uwagę można ewentualnie brać również oddział partyzancki kpt. N.N. ps. „Ryś”, który także operował

¹⁰⁰ Lipińska, *Jeśli zapomnę*, 213, 263, 308.

¹⁰¹ Ibid., 213–214.

¹⁰² Ibid., 307–308.

¹⁰³ LYA, K-1/45/1774, Sprawa agenturalna nr 4/431 krypt. Niepodległość 2 Wydziału IV Zarządu NKGB ZSRS, t. 1, Informacja o polskiej nacjonalistycznej organizacji wojskowej „Polska Organizacja Wojskowa” (POW), działającej na czasowo okupowanym terytorium Litewskiej SRS, 20 X 1943 r., 60–61v.

¹⁰⁴ Lipińska, *Jeśli zapomnę*, 212–214, 307–308.

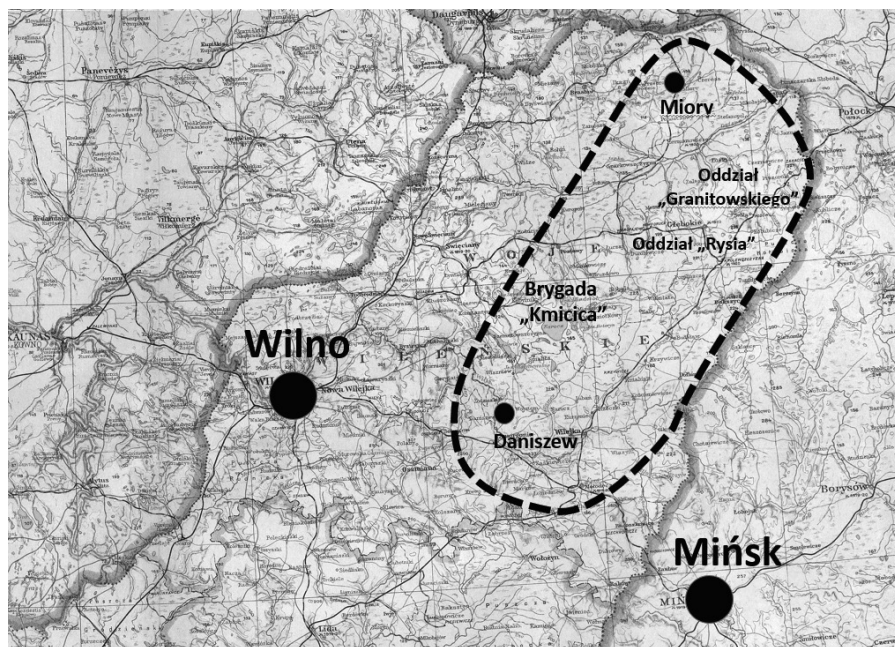
¹⁰⁵ SPP, Kol. 21/191, poz. 177, Rudek Aleksander.

w Puszczy Hołubickiej co najmniej od grudnia 1941 r. do marca 1942 r. Opowiada o tym relacja Bolesława Łukasiewicza ps. „Kolejarz”, przedwojennego członka Związku Strzeleckiego i konduktora Polskich Kolei Państwowych, który został żołnierzem tego oddziału. Dwukrotnie brał udział w podkładaniu min na torach linii kolejowej Królewszczyna – Połock oraz często bywał wysyłany jako łącznik lub zwiadowca. Z oddziału tego Łukasiewicz został wysłany w marcu 1942 r. do Wilna razem z sierż. Stanisławem Ołowińskim, który miał nawiązać łączność z dowódcą Okręgu Wileńskiego AK. Tam jednak 3 kwietnia 1942 r. Łukasiewicz został aresztowany w czasie łapanki ulicznej i trafił do obozu pracy w Niemczech, skąd wyzwolili go Amerykanie w 1945 r.¹⁰⁶

Jedynym znanym dotąd oddziałem AK z tego terenu, z okresu do sierpnia 1943 r., była brygada por. Antoniego Burzyńskiego ps. „Kmicic”, która powstawała od wiosny 1943 r. w pow. postawskim pod kuratelą miejscowego inspektora AK mjr. Stefana Świechowskiego ps. „Sulima”, z którym swego czasu ppłk Światopełk-Mirski pozostawał w kontakcie służbowym. Oddział „Kmicica” osiągnął liczebność blisko 300 żołnierzy i założył bazę nad jeziorem Narocz. Jednak już w końcu sierpnia 1943 r. został podstępnie zlikwidowany przez partyzantkę sowiecką. Ocaleli żołnierze „Kmicica” walczyli później pod dowództwem rtm. Zygmunta Szendzielarza ps. „Łupaszko”, tworząc 5 Brygadę AK. W jej szeregach trafił później były współpracownik ppłk. Mirskiego, ppor. Aleksander Czarnowski ps. „Ol”.

Podsumowując, nie jest jasne do organizowania jakich oddziałów partyzanckich przyznał się na przesłuchaniu ppłk Witold Światopełk-Mirski, ale najbardziej prawdopodobny jest jego związek z oddziałem „Granitowskiego” z Puszczy Hołubickiej. Podkreślić należy, że relacje Radka i Łukasiewicza są jedynymi – jak dotąd – które wskazują na działalność polskiej partyzantki w tej puszczy. Ten niezwykle interesujący wątek z pewnością zasługuje na dokładniejsze zbadanie. Nadziei na poszerzenie wiedzy upatrywać można w ewentualnym odnalezieniu relacji innych polskich partyzantów z tego terenu. Źródłem bliższych informacji mogą być też akta sprawy karnej ppłk. Światopełka-Mirskiego, które zapewne przechowywane są w niedostępnym obecnie archiwum rosyjskim. Być może na innych przesłuchaniach podał on więcej szczegółów na powyższy temat.

¹⁰⁶ SPP, Kol. 21/190, poz. 29, Łukasiewicz Bolesław.

Il. Hipotetyczny zasięg aktywności konspiracyjnej płk. Witolda Światopełk-Mirskiego na wschodniej Wileńszczyźnie w latach 1941–1943 oraz działające wówczas na tym terenie polskie oddziały partyzanckie

Źródło: Oprac. własne autora na podstawie Mapy Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1934, skala 1 : 1 000 000

Po śledztwie przebyłym w Moskwie płk Witold Światopełk-Mirski został skazany na 25 lat pozbawienia wolności i wywieziony do łagrów. Według „Danuty” przebywał w obozie na Kołymie, skąd sprowadzono go w lipcu 1946 r. do Wilna. Potrzebny był wówczas Sowieciom jako świadek w śledztwie prowadzonym przeciwko aresztowanym żołnierzom wywiadu AK z Mińska. W wileńskich więzieniach na ul. Ofiarnej oraz na Łukiszkach podpułkownik przebywał jeszcze w 1947 r. Wyglądał wówczas na bardzo udręczonego i schorowanego starca, który ledwie dyszał i z trudem posuwał nogami¹⁰⁷. Później odbywał karę m.in. w łagrze Czurbaj-Nura koło Karagandy w Kazachstanie, skąd zapamiętał go towarzysz niedoli kapelan WP kpt. Czesław Grabski¹⁰⁸. Po zwolnieniu został repatriowany do Polski 7 listopada 1955 r. Przez pewien czas mieszkał w Warszawie na Żoliborzu, po czym osiadł

¹⁰⁷ Lipińska, *Jeśli zapomnę*, 341, 343, 351–352.

¹⁰⁸ Ryszard Czesław Grabski, *Gdyby nie opatrność Boża... Wspomnienia zesłańca 1940–1955* (Paris: Editions Spotkania, 1985), 99–100 (tamże: Ciurubaj Nura).

w Starachowicach¹⁰⁹. Od mieszkającego tam brata Kazimierza dowiedział się o śmierci swoich obu synów, którzy zostali zamordowani w czasie wojny przez Niemców. Ksiądz A. Światopełk-Mirski został bowiem skierowany w październiku 1941 r. do pracy misyjnej na wschodnią Białoruś, gdzie pełnił obowiązki proboszcza parafii Połock i kilku sąsiednich parafii. Tam aresztowali go Niemcy, a następnie zamordowali 24 grudnia 1942 r.¹¹⁰ Natomiast kpt. L. Światopełk-Mirski ps. „Tomasz Łucznik” dowodził konspiracyjnym 3 Rejonem V Obwodu (Mokotów) Warszawskiego Okręgu AK i razem z żoną oraz grupą podkomendnych i cywilów został rozstrzelany przez Niemców 5 sierpnia 1944 r. w czasie powstania warszawskiego¹¹¹. Cena, którą przyszło zapłacić w czasie wojny rodzinie Światopełków-Mirskich za służbę ojczyźnie, była wysoka. Podpułkownik Witold Światopełk-Mirski dożył swych dni w Starachowicach, gdzie zmarł 27 grudnia 1972 r. i został pochowany na miejscowym cmentarzu parafialnym przy ul. Zgodnej¹¹².

Podsumowując, stwierdzić należy, że będący już w sile wieku oficer wniósł godny wkład do walki przeciwko okupantom w latach II wojny światowej, starając się wykorzystywać możliwości istniejące w ówczesnych warunkach. Pracę swą rozpoczął w Wilnie w 1940 r., obejmując – według źródeł sowieckich – przywództwo nad ciałem kierowniczym jednego ze środowisk konspiracyjnych. Nie później niż od 1941 r. służył w szeregach Okręgu Wileńskiego ZWZ. Początkowo w Wilnie, gdzie świadectwem dużego zaufania ze strony przełożonych było powierzenie mu inspekcjonowania tajnych składów broni. W późniejszym okresie, od 1941 r. do wiosny 1942 r. formował struktury konspiracyjne na wschodniej Wileńszczyźnie, prawdopodobnie w ramach „Pola” ZWZ/AK. Ostatnim zaś etapem jego tajnej pracy była działalność wywiadowcza z ramienia KG AK na Białorusi. Przekazywane przez niego z zaplecza niemieckiego frontu wschodniego informacje o charakterze wojskowym i politycznym mogły mieć istotny

¹⁰⁹ AIPN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954–1990, 2911/1, Kartoteka ogólnoinformacyjna Biura „C” MSW, karta nr 141, Mirski-Światopełk Witold Julian.

¹¹⁰ Krahel, *Martyrologia*, 49, 577.

¹¹¹ Bartelski, *Mokotów*, b.n.s.; *Leon Mirski-Światopełk, Powstańcze Biogramy*, Muzeum Powstania Warszawskiego, dostęp listopad 24, 2024, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/leon-swiatopelk-mirski,31660.html>.

¹¹² Urząd Stanu Cywilnego w Starachowicach, Akta stanu cywilnego, Akt zgonu nr 423/1972 Witolda Światopełk-Mirskiego; Adam Brzeziński, *Światopełk-Mirscy*, „Gazeta Starachowicka”, dostęp sierpień 11, 2020, <https://starachowicka.pl/2015/11/23/swiatopelk-mirscy/>.

ciężar gatunkowy. Oprócz tego intrygującym wątkiem jego aktywności miało być zorganizowanie trzech oddziałów partyzanckich, co wymaga dalszej weryfikacji.

Odtwarzanie wojennej biografii tego polskiego oficera jest również okazją do naświetlenia kilku mniej znanych wątków z działalności polskiej konspiracji na ziemiach wschodnich. Daje możliwość przyjrzenia się jednej z lokalnych grup konspiracyjnych w Wilnie – organizacji Orzeł Biały i jej domniemanemu, nieznanemu wcześniej organowi kierownicznemu Polskiemu Komitetowi Powstańczemu, w składzie którego miało się znajdować aż trzech podpułkowników WP. Kolejnym z wątków jest działalność polskiego podziemia na trudnym terenie wschodniej Wileńszczyzny i nieznana wcześniej polska działalność partyzancka w Puszczy Hołubickiej.

Niezwykła jest też historia służby ppłk. Witolda Światopełka-Mirskiego w białoruskiej, a następnie w rosyjskiej formacji kolaboranckiej na służbie niemieckiej, kiedy wcielił się w rolę „białego” oficera rosyjskiego i prowadził działalność wywiadowczą dla AK. W dotychczasowej literaturze przedmiotu wzmiankowano o nim, ale nie identyfikowano trafnie jego tożsamości. Był przedstawiany jako Światopełk-Mirski¹¹³, książę płk L. S. Światopełk-Mirski¹¹⁴, ewentualnie pułkownik Witaut Mirski¹¹⁵ lub Witalis Mirski¹¹⁶. Niniejsza publikacja jest więc okazją do ukazania rzeczywistej sylwetki bohatera tajnej misji. Zarysowana powyżej działalność konspiracyjna ppłk. Światopełka-Mirskiego z lat 1940–1943 z pewnością zasługuje na odnotowanie na kartach historii polskiego podziemia niepodległościowego z okresu II wojny światowej.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Najwyższa Izba Kontroli w Warszawie

Archiwum Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych

Akta kombatanckie

¹¹³ Musiał, *Sowieccy*, 382.

¹¹⁴ Жуков і Ковтун, *1-я Русская*, 118, 235.

¹¹⁵ Кушаль, „Спробы” (Kuśań, „Sproby”).

¹¹⁶ Lipińska, *Jeśli zapomnę*, 212.

Archiwum Wschodnie

Kolekcja osobiste

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Akta Personalne i Odznaczeniowe

Kolekcja Teczek Akt Personalnych

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku

Zbiór Heleny Pasierbskiej

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Komitet Bezpieczeństwa Państwowego Litewskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej w Wilnie

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954–1990

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Koszalinie [1950] 1983–1990

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych we Wrocławiu [1945] 1983–1990

Lietuvos centrinių valstybės archyvas

Sąd Apelacyjny w Wilnie

Okręgowa Rada Adwokacka w Wilnie

Izba Skarbowa w Wilnie

Valstybės saugumo policijos Vilniaus apygarda

Karo atbėgėliams tvarkyti komisariatas

Vilniaus sunkiųjų darbų kalėjimas (Vilniaus Lukiškių kalėjimas) (Das Luki-schki-Gefängnis in Wilna)

Lietuvos ypatingasis archyvas

Lietuvos TSR valstybės saugumo komitetas (KGB), 1917-07-04 – 2010-12-28.

Studium Polski Podziemnej w Londynie

Polska administracja na terenie anglo-saskiej okupacji w Niemczech 1945–1947 (1945). Komisje weryfikacyjne AK 1945–1950

Urząd Stanu Cywilnego w Starachowicach

Akta stanu cywilnego

Źródła drukowane

Komogorow, Wiktor, red. *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941*. Oprac. Zuzanna Gajowniczek. T. 1. Warszawa: Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Oficyna Wydawnicza Rytm, Moskwa: Zarząd Rejestracji i Zasobów Archiwalnych Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, 2001.

Akty prawne

Rocznik Oficerski, 1924, 1932.

Rocznik Oficerski Rezerw, 1934.

Informatory

Drugi powszechny spis ludności z dn. 9. XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki Zawodowe. Województwo Wileńskie bez miasta Wilna. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1936.

Dzienkiewicz, Anna, i Aleksander Gurjanow. *Uwięzieni w Stalinogorsku*. Warszawa: Ośrodek Karta, 1999.

Kalendarz wileński informacyjny. Księga adresowa miasta Wilna 24 (1929).

Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny 30 (1935).

Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny 32 (1937).

Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny 33 (1938).

Księga adresowa m. Wilna. Wileński kalendarz informacyjny 34 (1939).

Rybka, Ryszard, i Kamil Stepan. *Awanse oficerskie w Wojsku Polskim 1935–1939*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003.

Rybka, Ryszard, i Kamil Stepan. *Rocznik oficerski 1939. Stan na dzień 23 marca 1939*. Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2006.

Wspomnienia

Lipińska, Grażyna. *Jeśli zapomnę o nich...* Warszawa: Editions Spotkania, 1990.

Żuk, Henryk. *Na szachownicy życia. Wspomnienia kapitana Armii Krajowej „Onufrego”*. Warszawa: Żuk Henryk, 1999.

Opracowania

Balbus, Tomasz. „Fakir” Sergiusz Kościółkowski. T. 2, *Wojna i śmierć na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2020.

Bartelski, Lesław M. *Mokotów. Warszawskie Termopile 1944*. Warszawa: Fundacja „Warszawa Walczy 1939–1945”, 2004.

Bubnys, Arūnas. *Pasipriešiniui judėjimui Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais lenkų pogrindis 1939–1945 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

Dąbrowski, Jerzy, oprac. *Zarys historii wojennej 81-go Pułku Strzelców Grodzieńskich*. Warszawa: Wojskowe Biuro Historyczne, 1928.

„Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny”. *Rocznik Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny Województwa Wileńskiego* 2 (1938): 67–72.

Grabski, Ryszard Czesław. *Gdyby nie opatrzność Boża... Wspomnienia zesłańca 1940–1955*. Paris: Editions Spotkania, 1985.

Grzelak, Czesław K. *Kresy w czerwieni 1939. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2008.

Grzybowski, Jerzy. *Białoruski ruch niepodległościowy w czasie II wojny światowej*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021.

Hlebowicz, Adam. *Grażyna Lipińska*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2020.

Kliszewski, Leonidas A.B. „Baza w Sztokholmie”. *Zeszyty Historyczne* (Paryż) 58 (344) (1981): 44–175.

Krahel, Tadeusz. *Martyrologia duchowieństwa archidiecezji wileńskiej 1939–1945*. Białystok: Wydawnictwo BUK, 2017.

Kucharski, Kazimierz. *Konspiracyjny ruch niepodległościowy w Wilnie w okresie od września 1939 r. do 25 maja 1941 r.* Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej w Bydgoszczy, 1994.

- Kuklińska, Soraya. *Oskar Dirlewanger. SS-Sonderkommando „Dirlewanger”*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021.
- Musiał, Bogdan. *Sowieccy partyzanci 1941–1944. Mity i rzeczywistość*. Przekł. z niem. Ewa Stefańska. Poznań: Zys i S-ka Wydawnictwo, 2014.
- Niwiński, Piotr. *Działania komunistycznego aparatu wobec środowisk kombatanów wileńskiej AK 1945–1980*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2009.
- Niwiński, Piotr. *Garnizon konspiracyjny miasta Wilna*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1999.
- Pięta, Jan, Wanda Krystyna Roman, i Maciej Szczurowski. *Polacy internowani na Litwie 1939–1940*. Warszawa: Color CB, 1997.
- Pluta-Czachowski, Kazimierz. *Organizacja Orla Białego. Zarys genezy organizacji i działalności*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1987.
- Potocki, Mieczysław. *Między Dźwiną a Wilią. Wspomnienia żołnierza Armii Krajowej Ziemi Wileńskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Prohibita; Wilno: Scripta Mament, 2008.
- Roman, Wanda Krystyna. *Konspiracja polska na Litwie i Wileńszczyźnie wrzesień 1939 – czerwiec 1941. Lista aresztowanych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2001.
- Roman, Wanda Krystyna. *W obozach i w konspiracji. Działalność niepodległościowa żołnierzy polskich na Litwie i Wileńszczyźnie, wrzesień 1939 r. – czerwiec 1941 r.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004.
- „Sprawozdanie Okręgu Wileńskiego Związku Oficerów Rez. Rzptej Polskiej, cz. 3”. *Rocznik Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny Województwa Wileńskiego* 1 (1934): 3–57.
- Tarka, Krzysztof. *Jeden z wyklętych. Generał Aleksander Krzyżanowski „Wilk”*. Komentator Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2000.
- Tarkowski, Mikołaj. *Adwokatura wileńska 1918–1939. Studium historyczno-prawne*. Gdańsk: Arche s.c., 2014.
- Tomaszewski, Longin. *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*. Warszawa: „Rytm”, 1999.
- Walicki, A. „Adw. Witold Jankowski (1900–1987)”. *Palestra* nr 32/5 (365) (1988): 142–144.
- Waligóra, Bolesław. *Dzieje 85 pułku strzelców wileńskich*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona, Oficyna Wydawnicza Volumen, Mirosława Łątkowska, 1994.
- Wnuk, Rafał. „Za pierwszego Sowietą”. *Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Studiów Politycznych PAN, 2007.
- Wołkonowski, Jarosław. „Litewska okupacja Wileńszczyzny (27 października 1939 – 15 czerwca 1940 roku) – Sauguma w walce z polskim państwem podziemnym”. *Mars. Problematyka i Historia Wojskowości, Studia i Materiały* 3 (1995): 51–74.

Wołkonowski, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*. Red. Grzegorz Łukomski. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Adiutor”, 1996.

Žepkaitė, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa: 1939 m. spalio 27 d. – 1940 m. birželio 15 d.* Vilnius: Mokslas, 1990.

Жуков, Дмитрий Александрович, і Иван Иванович Ковтун. *1-я Русская бригада СС „Дружина”*. Москва: Вече, 2010.

Internet

Brzeziński, Adam. „Światopełk-Mirscy”. *Gazeta Starachowicka*, wersja internetowa. Dostęp sierpień 11, 2020, <https://starachowicka.pl/2015/11/23/swiatopelk-mirscy/>.

Genetyka. Genealogiczna kartoteka – baza urodzeń, małżeństw i zgonów. Dostęp listopad 26, 2024, <https://geneteka.genealodzy.pl>.

„Powstańcze Biogramy”, Muzeum Powstania Warszawskiego. Dostęp listopad 24, 2024, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy.html>.

Serwis Polska Podziemna, Dział „Postacie”. Dostęp listopad 2, 2024. <https://www.dws-xip.com/PW/bio/biografie.html>.

Кушаль, „Францішак. Спробы арганізацыі беларускага войска пры нямецкай акупацыі Беларусі” (Kuśaľ, Franciśak. „Sproby arhanizacyi bielaruskaha vojska pry niamieckaj akupacyi Bielarusi”). Pawet.net. Dostęp grudzień 13, 2024. https://pawet.net/library/history/bel_history/_memoirs/034/Кушаль_Ф._Спробы_арганізацыі_беларускага_войска_пры_нямецкай_акупацыі_Беларусі.html.

STRESZCZENIE

Paweł Rokicki, Nieznana działalność konspiracyjna podpułkownika Witolda Światopełka-Mirskiego w latach II wojny światowej

We wrześniu 1939 r. weteran wojny bolszewickiej podpułkownik artylerii Witold Światopełk-Mirski został ponownie zmobilizowany do czynnej służby wojskowej. Nie mógł jednak zaznaczyć swego udziału w obronie kraju, gdyż na rozkaz władz zwierzchnich jego oddział przekroczył granicę litewską i został internowany. Dopiero po zwolnieniu z obozu, w latach okupacji sowieckiej i niemieckiej, Światopełk-Mirski odegrał istotną rolę w działalności konspiracyjnej ZWZ–AK na Wileńszczyźnie, gdzie formował struktury terenowe i oddziały partyzanckie. Pracował też w wywiadzie AK na Białorusi infiltrując sztab Białoruskiej Samoobrony w Mińsku, a następnie 1 Rosyjską Brygadę Narodową SS. Gdy w sierpniu 1943 r. jednostka ta zdezerterowała ze służby niemieckiej i przeszła na stronę partyzantki sowieckiej, został aresztowany, przewieziony samolotem do Moskwy i skazany na wieloletni pobyt w łagrach. Miał 74 lata, kiedy w końcu 1955 r. zwolniono go do Polski. Jego nieznaną wcześniej działalność okupacyjną odsłaniają odtańnione dokumenty sowieckiej bezpieki.

Słowa kluczowe: Światopełk-Mirski, Orzeł Biały, Związek Walki Zbrojnej, Armia Krajowa, wywiad, Wilno, Mińsk, represje sowieckie

SUMMARY

Paweł Rokicki, The Unknown Conspiratorial Activities of Lieutenant Colonel Witold Światopełk-Mirski During World War II

In September 1939, a veteran of the Polish-Soviet War, Lieutenant Colonel of Artillery Witold Światopełk-Mirski, was remobilised for active military service. However, he was unable to participate in the defence of the country, as his unit was ordered by higher command to cross into Lithuania, where they were subsequently interned. Only after his release from the camp did Światopełk-Mirski play a significant role in the underground activities of the Union of Armed Struggle/Home Army in the Vilnius region during both Soviet and German occupations, forming territorial structures and partisan units. He also served in Home Army intelligence operations in Belarus, infiltrating the staff of the Belarusian Self-Defence in Minsk and subsequently the 1st Russian National SS Brigade. When in August 1943 this unit defected from German service to join the Soviet partisans, Światopełk-Mirski was arrested, transported by plane to Moscow, and sentenced to many years in the gulags. He was 74 when he was finally released and returned to Poland in 1955. His previously unknown activities during the occupation have been revealed through recently declassified documents of the Soviet security services.

Keywords: Światopełk-Mirski, White Eagle, Union of Armed Struggle (ZWZ), Home Army (AK), intelligence, Vilnius, Minsk, Soviet repression

ZUSAMMENFASSUNG

Paweł Rokicki, Die unbekannten konspirativen Aktivitäten von Oberstleutnant Witold Światopełk-Mirski während des Zweiten Weltkriegs

Im September 1939 wurde der Veteran des Polnisch-Sowjetischen Kriegs, Oberstleutnant der Artillerie Witold Światopełk-Mirski, erneut zum aktiven Militärdienst einberufen. Er konnte jedoch keinen Beitrag zur Verteidigung seines Landes leisten, da seine Einheit auf Befehl der Vorgesetzten die litauische Grenze überschritt und interniert wurde. Erst nach seiner Entlassung aus dem Lager spielte Światopełk-Mirski während der sowjetischen und deutschen Besatzung eine wichtige Rolle in der Untergrundbewegung Verband für den bewaffneten Kampf - Heimatarmee in der Region Vilnius, wo er lokale Strukturen und Partisaneneinheiten aufbaute. Er arbeitete auch im Geheimdienst der Heimatarmee in Weißrussland und infiltrierte den Stab der Weißrussischen Selbstverteidigung in Minsk und

anschließend die 1. Russische Nationalbrigade der SS. Als diese Einheit im August 1943 aus dem deutschen Dienst desertierte und sich den sowjetischen Partisanen anschloss, wurde er verhaftet, mit dem Flugzeug nach Moskau gebracht und zu einer langjährigen Haftstrafe in einem Arbeitslager (Gulag) verurteilt. Er war 74 Jahre alt, als er Ende 1955 nach Polen entlassen wurde. Seine bisher unbekannte Tätigkeit während der Besatzungszeit wird durch freigegebene Dokumente der sowjetischen Sicherheitsdienste offenbart.

Schlüsselwörter: Światopełk-Mirski, Weißer Adler, Verband für den bewaffneten Kampf, Heimatarmee, Geheimdienst, Vilnius, Minsk, sowjetische Repressionen